Žmogaus teisės ir demokratija: prigimtinės teisės teorijos perspektyva

MINDAUGAS VERBICKAS[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: mindaugas@mruni.eu

SANTRAUKA. *Straipsnyje pagrindžiama, kad žmogaus teisės ir demokratija yra išvestiniai prigimtinės tvarkos elementai, todėl jų legitimumo negalima grįsti vien interesų balansavimu ar daugumos valia. Parodoma, kad politinės tvarkos normatyviniai rėmai turi būti kildinami iš racionaliai atpažįstamų, savaime visiems ir kiekvienam vertingų pagrindinių žmogiškojo gėrio formų. Kadangi šie gėriai įgyvendinami bendradarbiaujant su kitais, jie nukreipia į teisės poreikį. Pabrėžiama, kad teisė negali būti redukuojama į individualių interesų apsaugos mechanizmą, bet turi būti suprantama kaip bendrojo gėrio – viešųjų sąlygų ir institucinių sprendimų, padedančių politinės bendruomenės nariams taikiai ir teisingai dalyvauti pagrindinėse gėrio formose – puoselėjimas. Atskleidžiamas prigimtinės teisės teorijos požiūris į teisingumą kaip reikalavimą tvarkyti savo veiksmus atsižvelgiant į pagrindines žmogiškojo gėrio formas savo ir kitų gyvenime; tai apima absoliučias negatyvias pareigas niekada tiesiogiai nesirinkti veiksmų, nukreiptų į pagrindinių gėrių naikinimą, ir argumentuotą teisių detalizavimą, aiškiai apibrėžiant konkrečius teisių reikalavimus ir su jais koreliuojančias pareigas. Taip atkuriama politinei instrumentalizacijai atspari žmogaus teisių ir demokratijos normatyvinė sandara.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: žmogaus teisės, demokratija, prigimtinis įstatymas, prigimtinė teisė, prigimtinės teisės teorija, J. Finnis.

[1] ORCID: 0000-0002-8115-4487.

ĮVADAS

Graikų oratorius Temistijus pasakoja apie Korinto ūkininką, kuris perskaitęs Platono „Gorgiją“, paliko laukus ir vynuogynus, o sielą patikėjo Platonui, kad šis joje pasėtų ir išaugintų savo mokymą kaip derlių[2]. Tai pasakojimas apie filosofinio mąstymo paskatintą virsmą: nuo naudos skaičiavimu ir interesų balansavimu pagrįsto požiūrio – prie tiesos, bendrojo gėrio ir teisingumo mato. Ši įtampa tarp teisės kaip interesų derinimo technikos ir teisingumo tvarkos įvairiomis formomis atsikartoja teisės teorijose. Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, žmogaus teisės ir demokratinės procedūros laikomos teisiškai ir moraliai pagrįstos (legitimios) tiek, kiek remiasi tiesos, bendrojo gėrio ir teisingumo matu. O Platonas minėtame veikale „su iki šiol neprilygstamu įžvalgumu tyrinėjo paties diskurso etiką“[3] bei aptarė sąlygas, kurios reikalingos tam, kad svarstymas būtų tiesos paieška. Šis diskurso modelis nusako demokratijos vidinę struktūrą: lygios teisės dalyvauti, žodžio laisvė ir pagarba asmeniui sukuria terpę, kurioje moralinė tiesa atsiskleidžia racionalaus argumentavimo, o ne prievartos ar daugumos faktinės galios keliu.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje pasakyta: „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės.“[4] 1998 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išaiškino: „Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes.“[5] Vis dėlto kyla klausimas, kas konkrečiai sudaro tą prigimtinių teisių „minimumą“ ir „atskaitos tašką“. Tai reikalauja patikslinimo, pagrindimo ir nuoseklaus įgyvendinimo teisėkūroje ir jurisprudencijoje, todėl ypač svarbu remtis viešai patikrinamomis priežastimis[6] ir visapusiškai apmąstytais argumentais, kurie racionaliai artikuliuoja šį „minimumą“ ir „atskaitos tašką“. Kai prigimtinės žmogaus teisės „plėtojamos ir papildomos“ nuosekliai remiantis racionaliai artikuliuotu „pripažintų vertybių“ minimumu kaip „atskaitos tašku“, teisinė raida reiškia jų konkretizavimą ir institucionalizavimą, o kai jų samprata lieka neapibrėžta ar ignoruojama, ta pati plėtra faktiškai virsta savireferentišku, nuo „atskaitos taško“ atsietu teisių dauginimu, priklausomu nuo interesų balansavimo ir politinių kompromisų. Be aiškaus moralinio pagrindo lieka neatsakyti bent keli klausimai. Kodėl būtent šios teisės yra privalomos? Kas, kam ir kodėl turi su šiomis teisėmis koreliuojančią pareigą? Kur yra teisių ribos? Ir galiausiai – kuo jos skiriasi nuo politinių reikalavimų? Plečiantis teisių katalogui, ryškėja „infliacijos“ efektas: teisės reliatyvizuojamos ir instrumentalizuojamos, atsiranda tokios kategorijos kaip „teisėti pažeidimai“, „pateisinamos

---

[2] John Finnis, *Reason in action. Collected Essays. Volume I* (Oxford University Press: 2011), 60.

[3] *Ibid*., 41.

[4] Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

[5] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

[6] Plg. Finnis, *supra note*, 2: 58.

intervencijos“, o teisių derinimas lieka aiškių kriterijų stokojantis procedūrinis balansavimas. Tokiame kontekste demokratinėmis procedūromis svarstoma ne kaip įgyvendinti teises, bet kam jos priklauso ir koks jų turinys, o pozityviojoje teisėje nuo prigimtinių žmogaus teisių atitrūkę politiniai ar utilitariniai sprendimai deklaruojami kaip „teisės“. Jei ši įtampa neįvardijama ir sistemiškai netiriama, ji tampa centrine konstitucinės ir žmogaus teisių teisės problema, nes nebeaišku, kodėl žmogaus teisės turėtų būti laikomos prigimtinėmis ir universaliomis, o ne kintančiais politinių kompromisų rezultatais.

Prigimtinės teisės teorija siekiama parodyti, kad žmogaus teisės kyla iš racionaliai atpažįstamos žmogiškojo gėrio ir pagrindinių principų struktūros. Tai viešųjų priežasčių teorija, tyrinėjanti argumentus apie tai, kokie veikimo būdai iš principo atitinka arba pažeidžia bendrą žmogiškąjį gėrį kiekvienam asmeniui, o ne vienos grupės ar individo naudą. „<...> idealiomis diskusijų sąlygomis [šie argumentai] sulauktų visuotinio sutarimo“[7], net jeigu nesutaptų su daliniais interesais ar esamais įsitikinimais.

Demokratija pretenduoja į tokias sąlygas, nes tai viešojo diskurso arena, kurioje laisvi ir lygūs subjektai laikydamiesi nustatytų formų konkretizuoja bendruosius prigimtinio įstatymo principus į pozityvią teisių tvarką. Kita vertus, demokratija taip pat yra forumas, kuriame dauguma ir interesų koalicijos linkusios deformuoti teises ir paversti jas kintančiais politiniais instrumentais. Vis dėlto normų privalomumas kyla ne iš daugumos valios, o iš jų atitikties prigimtinei tvarkai. Prigimtinės teisės teorijos mokslininkų rūpestis – atpažinti ir konceptualiai diagnozuoti atotrūkį tarp natūralios tvarkos principų ir demokratiniais procesais kuriamos pozityviosios teisių tvarkos ir argumentuota refleksija prisidėti prie tokio atotrūkio mažinimo. To iš esmės siekiama ir šiuo tyrimu, kurio tikslas – atskleisti prigimtinės teisės teorijoje plėtojamą praktinio proto, pagrindinių gėrių ir bendrojo gėrio struktūrą, kaip žmogaus teisių legitimumo pagrindą, ir normatyvinį matą, leidžiantį konceptualiai vertinti jų detalizavimo problemas šiuolaikinėje demokratijoje. Objektas – prigimtinės teisės teorijoje plėtojama žmogaus teisių legitimumo ir jų detalizavimo samprata šiuolaikinės demokratijos kontekste.

Šiame tyrime pristatoma prigimtinės teisės teorija (kartais vadinama naująja) atmeta XIX–XX a. pozityvizmo liniją, redukavusią teisę į suvereno valią, sankciją ir valdžios techniką, ir kartu polemizuoja su radikaliu skepticizmu, neigiančiu, kad protas apskritai gali pažinti tiesą apie teisingą tvarką. Teisė visada yra pozityvi, bet jos turinys kyla iš tikslo[8] – žmogiškojo klestėjimo[9] ir bendrojo gėrio, todėl adekvatus teisės aprašymas negali būti vertybiškai neutralus. Taigi šia teorija siekiama atkurti Platono, Aristotelio, Cicerono ir Akviniečio liniją tokia forma, kad ji nebūtų pažeista D. Hume „yra–turėtų būti problemos“

[7] Finnis, *supra note,* 2: 58.

[8] Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas šiuo atveju vartoja terminą „prigimtinės galimybės“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios,* 1998, Nr. 109-3004.

[9] Klestėjimas (angl. *flourishing*) – terminas kilęs iš Aristotelio „*eudaimonia*“ žymintis objektyviai gerą ir pasirinkimo vertą gyvenimo būdą. Terminas „klestėjimas“ labiau tinkamas nei „laimė“, nes žymi ne vien subjektyvią žmogaus būseną, bet gyvenimo kryptį ir struktūrą kai per visą gyvenimą ir bendruomenėje žmogus sąmoningai renkasi taip, kad vis iš naujo realizuotų pagrindinius gėrius.

prieštaravimų[10]. Prigimtinis įstatymas ir prigimtinė teisė[11] čia suprantami ne kaip viena iš metafizinių pasaulėžiūrų, bet kaip pozityviosios teisės pagrindas, įgalinantis ją aprašyti ir vertinti pagal atitiktį praktinio proto ir bendrojo gėrio reikalavimams. Šiuo požiūriu teisė yra proto valdžios, o ne prievartos režimo įrankis, todėl iš esmės neteisingi įstatymai labiau priklauso jėgos tvarkai negu teisei tikrąja jos prasme. Pagrindiniai šios teorijos atstovai yra 1965 m. ją pradėjęs Germain Grisez ir vėliau su juo bendradarbiavę John Finnis, Joseph Boyle, Robert P. George ir kiti. Pavadinimas „naujoji prigimtinės teisės teorija" pirmiausia buvo pradėtas vartoti šios teorijos kritikų[12].

Lietuvos teisės moksle dominuoja teisinio pozityvizmo mokykla, o prigimtinės teisės perspektyva lieka menkai išplėtota ir tik epizodiškai pasirodo pavienių autorių darbuose. Simptomiška, kad apie bandymus išeiti už vyraujančios schemos ribų kartais kalbama kaip apie tylų konformistinį pritarimą arba abejingumą naujoms teorijoms[13]. Nors tyrimai, kuriuose kritiškai nagrinėjama subjektinių teisių prigimtis ir įstatymo ontologinis pagrindas, rodo augantį pozityvistinio modelio kvestionavimą, platoniškojo dialogo tarp didžiųjų teisės teorijų Lietuvoje beveik nėra.

Pagrindiniu šiuolaikinės prigimtinės teisės teorijos autoritetu pasaulyje laikomas J. Finnis[14]. Pagrindinis jo darbas *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės* (1980) Lietuvoje išleistas jau du kartus (2014 m. ir 2025 m.), tačiau šio monumentalaus veikalo mokslinių tyrinėjimų beveik nėra, nekalbant jau apie kitus jo darbus, pvz., 2011 m. išleistą penkiatomį publikacijų rinkinį. Sistemingas šiuolaikinės prigimtinės teisės teorijos reflektavimas ir jos terminų integracija į Lietuvos teisės filosofijos lauką suteikia alternatyvų teisiniam pozityvizmui normatyvinį matą ir sudaro prielaidas giliau svarstyti apie teisės ir teisingumo santykį. Kad ir kokie radikalūs atrodytų teisės teorijų skirtumai, bendravimas ir sutarimas iš principo yra įmanomi, jei tik laikomasi sokratiškųjų sąlygų. Diskusijos dalyviai yra žmonės, turintys bendrus kognityvinius gebėjimus ir bendrą patirties pagrindą. Šis bendrumas įgalina racionalų svarstymą apie žmogaus teises ir suteikia demokratiniam sprendimų priėmimui legitimumo pagrindą.

Siekiant pristatyti prigimtinės teisės teoriją ir vertinti jos požiūriu aktualius žmogaus teisių ir demokratijos aspektus, šiame tyrime taikomi lingvistinis, analitinis, sisteminis, teleologinis ir lyginamasis metodai.

---

[10] Patrick Lee, „The New Natural Law Theory", iš *The Cambridge Companion to Natural Law Ethics*, Tom Angier, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 78-9.

[11] Apie terminų „prigimtinis įstatymas" ir „prigimtinė teisė" skirtumus ir jų vertimą į lietuvių kalbą žr.: Albinas Plėšnys, „Prigimtinė teisė ir jos alternatyvos", iš *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės*, John Finnis (Vilnius: Aidai, 2014), 10–15.

[12] Russell Hittinger, *A Critique of the New Natural Law Theory* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1987), 5.

[13] Ernestas Spruogis, „Dar kartą apie subjektines teises: subjektinių teisių sampratos, jų santykio su objektine teise bei prigimties problemos", *Jurisprudencija* 18, 2 (2011): 562.

[14] Plėšnys, *supra note*, 11: 10; Spruogis, *supra note*, 13: 563.

1. TARP FORMOS IR TURINIO: ŽMOGAUS TEISIŲ PAGRINDIMO REKONSTRUKCIJA

Šiame skyriuje, analizuojant žmogaus teisių loginę sandarą, jų vietą teisės sistemoje ir įpareigojančios galios kilmę, atskleidžiama įtampa tarp formalios logikos ir moralinio pagrindo.

Aprašyti žmogaus teisių loginę struktūrą ir konceptualiai apibrėžti jų vietą teisinėje sistemoje nėra sunku[15]. XX a. pradžioje pasirodžiusi W. N. Hohfeld griežta loginė schema[16] tapo pagrindu formaliai teisių logikos analizei žmogaus teisių ir konstitucinės teisės srityse ir išlieka klasikiniu tyrimu, padedančiu išvengti netikslaus ir klaidingo teisių vartojimo. Hohfeld parodė, kad teisių logika yra santykinė, nes kiekviena jos reikšmė logiškai siejasi su kitų asmenų padėtimi:

- Reikalavimų teisė (angl. *claim-right*). A turi teisę, kad B ką nors padarytų, tik tuo atveju, jei B turi pareigą tai padaryti A naudai. Pvz., darbuotojas turi teisę į atlyginimą, nes darbdavys turi pareigą jį mokėti.
- Laisvė (Hohfeld vadinama „privilegija"). B turi teisę (laisvę) ką nors daryti, jei niekas neturi teisės jam to uždrausti. Pvz., žmogus yra laisvas vaikščioti gatve, jei niekas neturi teisės jam to neleisti.
- Galia (angl. *power*). A turi galią pakeisti B teisinę padėtį, jei B yra pavaldus tam pakeitimui. Pvz., teisėjas turi galią paskelbti nuosprendį, kuris keičia kaltinamojo teisinę padėtį.
- Neliečiamybė (angl. *immunity*). B turi imunitetą, jei A neturi galios pakeisti B teisinės padėties. Pvz., parlamentaras gali turėti teisinį imunitetą ir todėl teisėjas negali patraukti jo atsakomybėn be leidimo.

Taigi kiekviena teisė visuomet apima tris elementus: konkretų asmenį, konkretų veiksmą ir konkretų kitą asmenį. Taip Hohfeld parodė, kad teisės yra ne abstraktūs principai, o konkrečios tarpusavio pareigų, laisvių ir galių struktūros. Ši tipologija padeda išvengti skirtingų dalykų painiavos, pvz., kai teisė suprantama ir kaip reikalavimas, ir kaip laisvė. Vis dėlto, kad ir kokia efektyvi būtų Hohfeld sistema, jos aiškinamoji galia yra ribota ir diskusijos apie ją vyksta iki šiol[17].

J. Finnis išsamiai analizavo kai kurias klaidas, kurios, jo manymu, kilo iš netikslaus Hohfeld darbų supratimo. Vien teisių kalba (angl. *rights talk*) yra nepakankama ir dažnai klaidinanti, jei ji suprantama be moralinio pagrindo, tik kaip „techninio pobūdžio" teisių

[15] John Finnis, *Human Rights and Common Good. Collected Essays. Volume III* (Oxford University Press: 2011), 2.

[16] Wesley Newcomb Hohfeld, "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning", *Yale Law Journal* 26, (1917): 710.

[17] Milda Baltrimienė, „Subjektinių teisių prigimties problema šiuolaikinėse teisinio pozityvizmo teorijose" (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019), 69, https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:34109933/datastreams/MAIN/content.

analize[18]. Hohfeld parodė, kad teisių logika yra griežtai santykinė: teisė egzistuoja tik tiek, kiek kitam asmeniui kyla atitinkama pareiga. Todėl pati laisvė, jei nėra apsaugota reikalavimo teisėmis (angl. *claim-rights*), lieka „gana silpna"[19], nes kiti gali turėti lygiavertę laisvę ją riboti. O tai reiškia, kad teisės negali egzistuoti be norminio konteksto. Jei teigiama, kad asmuo turi teisę į pagalbą, būtina nurodyti, kieno pareiga yra tą pagalbą suteikti, ir paaiškinti, kokiu mastu ir kokiomis aplinkybėmis. Kai kurios laisvės įgyja realų turinį tik tuomet, kai yra „sustiprintos, apsaugotos reikalavimų teisėmis, pagrįstomis kitų asmenų pareiga apsaugoti, puoselėti ar skatinti atitinkamą laisvę ar kitą gėrį"[20]. Pavyzdys gali būti religijos laisvė, kur apsauga reiškia ne tik leidimą tikėti, bet ir kitų pareigą netrukdyti. Taip išryškėja, kad žmogaus teisės, nors dažnai formuluojamos dviejų terminų kalba („kiekvienas turi teisę į"), iš tiesų veikia kaip trijų terminų santykis: a) subjektas – tas, kas turi teisę; b) turinys – tai, į ką teisė nukreipta; c) adresatas – tas, kam kyla pareiga ką nors daryti ar nedaryti. J. Finnis pabrėžia, kad teisių analizė tampa aiški ir praktiškai naudinga tuomet, kai dvišalės teisių formuluotės (neretos žmogaus teises reglamentuojančiuose dokumentuose) interpretuojamos kaip trišalės[21].

„Žmogaus teisės" šiandien funkcionuoja kaip istoriškai pakitęs, bet turinio požiūriu artimas senesnio posakio „prigimtinės teisės" atitikmuo[22]. Kitaip tariant, žmogaus teisės laikomos aukštesnėmis už valstybės įstatymus, nes kyla ne iš valdžios valios, bet iš prigimtinės tvarkos, t. y. įstatymo, „kuris ne šiandien ir ne vakar mums duotas ir kurio pradžios nežino niekas"[23]. Tai reiškia, kad pozityvioji teisė yra ribojama prigimtinės teisės autoriteto pagal seną taisyklę *lex injusta non est lex* (neteisingas įstatymas nėra įstatymas). Teisinga pozityvioji teisė saisto morališkai ir suponuoja pareigą jai paklusti. Taigi teisinės pareigos pagrindas yra protinga teisės sąsaja su morale. Teisingumui ir bendram gėriui prieštaraujanti teisės norma praranda tai, kas daro ją teisės norma moraline ir racionalia prasmėmis. Todėl ji yra nebe *ordinatio rationis ad bonum commune* (proto kryptis bendrojo gėrio link), o valdžios primesta prievarta. Tokia norma gali būti teisėta ir galiojanti, tačiau be moralinio autoriteto[24].

Vis dėlto greta formalaus ir konceptualaus žmogaus teisių pagrindimo kur kas svarbesnis ir sudėtingesnis yra jų filosofinis pagrindimas: ar žmogaus teisės iš tiesų egzistuoja kaip

---

[18] Spruogis, *supra note*, 13: 568.

[19] Christopher Tollefsen, „New Natural Law Foundations of Human Rights", iš *Cambridge Handbook on Natural Law and Human Rights*, Tom Angier, Iain T. Benson, Mark D. Retter (University of Cambridge, 2022), 147.

[20] *Ibid.*

[21] *Ibid.*

[22] John Finnis, *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės* (Vilnius: Aidai, 2014), 266.

[23] Sofoklis, *Antigonė. Antikos skaitiniai, 455 eil.* (Vilnius: Saulabrolis, 1999).

[24] Tomas Akvinietis vis dėlto pažymi, kad kai kuriais atvejais, jei nepaklusnumas sukeltų dar didesnį chaosą ar žalą, gali būti protinga paklusti net ir neteisingam įstatymui. Žr. Tomas Akvinietis, *Politiniai traktatai. Apie įstatymus. Teologijos suma I–II. 90–97 klausimai* (Vilnius: LOGOS leidykla, Valstybingumo studijų centras, 2021), 96, a. 4.

moraliniai reikalavimai, privalomi nepriklausomai nuo politinės konvencijos, ar jos tėra socialinis mitas, kalbinis įprotis, politiniams tikslams naudojama ideologinė fikcija?[25] Tik atsakius į šį klausimą žmogaus teisės įgyja tikrąją normatyvinę prasmę.

Žmogaus teises įtvirtinantys teisės aktai padaro jas pozityviosios teisės dalimi. Kartais teisės norma yra tiesioginė loginė išvada iš pačios žmogaus teisės esmės – pvz., iš teisės į gyvybę kyla draudimas žudyti. Vis dėlto dažniau teisės normos veikia kaip tai, kas scholastinėje filosofijoje buvo vadinama *determinationes* (angl. *specifications*; liet. *detalizavimas*) (žr. šio straipsnio 3.6 poskyrį), o tai reiškia racionaliai pagrįstą, bet nebūtinai vienintelį galimą detalizavimo variantą. Kitaip tariant, galima priimti įvairius sprendimus, kurie visi iš esmės atitiktų tą pačią žmogaus teisę. Pavyzdžiui, valstybės nustatyta asmens sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo ir finansavimo sistema yra konkretus būdas įgyvendinti teisę į aukščiausią pasiekiamą sveikatos lygį, kuri yra tarp „pagrindinių kiekvieno žmogaus teisių“[26]. Tačiau skirtingos valstybės pasirenka nevienodus šios teisės įgyvendinimo modelius – jos skirtingai apibrėžia sveikatos priežiūros paslaugų apimtį ir finansavimo šaltinius. Tai yra žmogaus teisės detalizavimas, kurį galima suprasti tik kaip konkretų, įvairių aplinkybių veikiamą pozityviosios teisės sprendimą, o ne kaip pačios teisės esmę[27].

Pasitaiko atvejų, kai dėl nepakankamo žmogaus teisių detalizavimo jų turinys lieka neaiškus ar net klaidinantis, o išsamesnė analizė ir tinkamas detalizavimas atskleidžia poreikį jas koreguoti ar, kai kuriais atvejais, net naikinti. J. Finnis pažymi, kad, be minėtos dvišalių teisių formuluočių problemos, taip pat pasitaiko tokių klaidinančių formuluočių kaip „teisėti žmogaus teisių pažeidimai“ ar „pateisinamos intervencijos“ ir supaprastintų teisių ribojimo schemų, kurios neatspindi tikrojo moralinio sudėtingumo. Tokios formuluotės dar labiau iškreipiamos dėl nepagrįstų ar neracionalių teismų ir įstatymų leidėjų interpretacijų[28]. Šitaip susidaro esminė takoskyra tarp prigimtinių, moraline tvarka grindžiamų žmogaus teisių ir pozityviai deklaruojamų teisių, kurių privalomumas yra nulemtas politinio konteksto. Vis dėlto pozityviai įtvirtintos, bet neteisingos teisės negali būti laikomos tikro-

[25] Finnis, *supra note*, 15: 4.

[26] „Constitution of the world health organization 22 July 1946“, WHO, žiūrėta 2025 m. lapkričio 23 d., https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1.

[27] Finnis, *supra note*, 15: 3.

[28] 2006-03-22 Jungtinės Karalystės Lordų Rūmai nagrinėjo bylą, kurioje buvo sprendžiama, ar mokyklos vadovybės sprendimas neleisti mokinei dėvėti ilgo musulmoniško rūbo, pažeidė jos religijos laisvę pagal EŽTK 9 str., ir 1998 m. Žmogaus teisių aktą. Teismas mėgino pasverti religinės laisvės ir kitų (socialinės tvarkos, švietimo politikos, sandraugos bendruomenės) tikslų santykį. Teisėjų dauguma nusprendė, kad mokyklos politika buvo teisėta ir minėtų teisės aktų nepažeidė. *R (on the application of Begum) v Headteacher and Governors of Denbigh High School*, [2006] UKHL 15, [2007] 1 AC 100, UK Parliament, žiūrėta 2025 m. lapkričio 23 d., https://publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldjudgmt/jd060322/begum-1.htm. Tačiau J. Finnis požiūriu, teisėjų argumentacija buvo konceptualiai netiksli, vietoj aiškaus žmogaus teisės turinio apibrėžimo buvo vartojamos lanksčios ir miglotos formuluotės apie „pateisinamus ribojimus“, tokiu būdu sukuriant įspūdį, kad teisė egzistuoja, bet jos ribojimas gali būti pagrįstas beveik neribotai. Tai rodo, kad deklaruojamos teisės atrodo tvirtos, tačiau ėmus jas realiai taikyti atsiskleidžia pažeidžiamumas teismo interpretacijoms bei politiniam kontekstui. Žr. Finnis, *supra note*, 15: 3.

siomis žmogaus teisėmis: jos galioja tik formaliai, tam tikros sistemos viduje, tačiau neturi tikrosios moralinės ar universaliai privalomos galios[29].

Tokios tendencijos sudaro prielaidas žmogaus teisių infliacijai: plečiantis teisių sąrašui, silpnėja jų moralinis turinys ir būtinybės pagrindas. Be tvirto moralinio pagrindo teisės redukuojamos į aiškaus pagrindimo (kas, kam ir kodėl turi konkrečią pareigą) stokojančias juridines konstrukcijas. Tokios teisės tampa pažeidžiamos: jos gali virsti įrankiu politiniams ir ideologiniams projektams pagrįsti arba gali būti panaudojamos kaip priemonė „silpnųjų" kovai su „stipriųjų" galia. Dėl šių priežasčių šiuolaikinėje teisėje plečiamas teisių katalogas, daugėja teisių kolizijų ir vis didesnę reikšmę įgyja proporcingumo principas, kurio „patikimumas yra, bent jau, abejotinas"[30]. Mėginant balansuoti tarp skirtingų teisių nėra objektyvaus mato, leidžiančio palyginti konkuruojančias teises; pačios sąvokos vartojamos neaiškiai; trūksta skaidrios ir normatyviai pagrįstos procedūros. Dėl to šiuo metodu nustatyta teisių pusiausvyra negali būti laikoma nei būtina, nei geriausia. Liekant neatsakytiems klausimams apie tai, kiek metodologiniai trūkumai iškraipo rezultatus ir ar apskritai tokie rezultatai gali būti laikomi teisingu teisių santykio nustatymu, balansavimas tampa labiau pragmatiniu nei racionaliai pagrįstu sprendimo būdu. Visa tai lemia teisių reliatyvizaciją, jų instrumentalizavimą ir galiausiai – silpnėjantį žmogaus teisių autoritetą.

Vis dėlto žmogaus teisių universalumas reikalauja racionalaus pagrindo, kurį solidi prigimtinės teisės teorija kritiškai tikrina, kad atskirtų praktiškai nepagrįstus požiūrius nuo pagrįstų ir atribotų tikrai svarbius dalykus nuo nesvarbių ar klaidinančių jų pakaitalų[31]. Trečioje straipsnio dalyje pristatomi principai, įgalinantys racionaliai pagrįsti žmogaus teisių universalumą ir taip struktūruoti jų sampratą, kad čia identifikuotų problemų nekiltų ar jos būtų maksimaliai sumažintos.

2. DEMOKRATIJOS RIBOS

Prigimtinės teisės teorija formuluoja bendruosius principus (kryptį ir ribas), o konkretus šių principų įgyvendinimas, atsižvelgiant į faktines aplinkybes ir sąlygas, lieka protingam praktiniam svarstymui. Todėl, pavyzdžiui, Tomas Akvinietis nenurodo vienos visiems laikams teisingos valstybės valdymo formos. Vis dėlto jis teigia, kad geriausia valdymo santvarka yra tokia, kurioje vienas paskiriamas vadovauti, keli dorybingi valdyme dalyvauja, o valdžia priklauso visiems, nes valdovai yra renkami ir visų, ir iš visų[32]. Taigi demokratinis valdymas yra universalus reikalavimas. Tačiau jis suprantamas ne kaip fiksuotos institucijos

[29] Finnis, *supra note*, 15: 3-4.

[30] Viktoras Justickis, "Balancing personal data protection with other human rights and public interest: between theory and practice", *Baltic Journal of Law & Politics* 13,1 (2020): 157. https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/bjlpoverview.xml.

[31] Finnis, *supra note*, 22: 47.

[32] Thomas d'Aquin, *Somme Theologique, I–II* (Paris: Cerf, 2012), q. 105, a.1.

ar griežtai apibrėžtos galios, o kaip struktūriškai užtikrinta erdvė laisvam praktiniam sprendimui politikoje, t. y. teisei ir faktinei galimybei patarti, rinkti, kritikuoti, sutikti ar nesutikti, kreiptis, būti išklausytiems, dalyvauti atskaitingumo grandinėje[33]. Tokia laisvė būtina, nes bendrasis gėris yra visų tvarka, kuri turi remtis viešai dėstomais ir patikrinamais argumentais ir realiu, protingu piliečių dalyvavimu. Be tokios laisvės valstybės tvarka nustoja būti bendra ir sprendimų priėmimas tampa tam tikros asmenų grupės savivale.

Vis dėlto, nors demokratija būtina, ji „nėra pakankama sąlyga, kad visuomenė būtų teisinga ir verta lojalumo; kai kurios demokratinės visuomenės buvo labai blogos"[34]. Politinės santvarkos teisėtumą lemia ne valdymo forma, o turinys: ar racionaliai saugomi pagrindiniai gėriai (žr. 3.1 poskyrį). Formalios demokratinės procedūros nesukuria moralinio teisėtumo ir pamatiniais teisingumo klausimais konsensuso, balsų daugumos ar teismų pritarimo nepakanka. Teisingumo pareiga yra viršesnė ir negali būti priklausoma nuo politinės galios ir konjunktūros[35]. Todėl demokratiją reikia vertinti kaip bendrojo gėrio koordinacijos priemonę (žr. 3.2 poskyrį), o ne kaip jo garantiją. Kai forma atsiskiria nuo teisingumo, lojalumą nustatytai tvarkai riboja sąžinė.

Vertinant iš prigimtinės teisės teorijos perspektyvos galima identifikuoti kelis pagrindinius neteisingumo šaltinius, demokratinėse visuomenėse linkusius įgauti struktūrinį pobūdį. Vienas jų yra susijęs su įvairovės (pliuralizmo) reiškiniu: „Talentų ir gebėjimų įvairovė ir gausa tiek tarp atskirų asmenų, tiek tarp grupių yra tikslinga, jei ne būtina, visuomenės bendram labui."[36] Vis dėlto ši įvairovė nėra tapati įvairovei kaip nesutarimui dėl pagrindinių gėrių ir principų (bendrojo gėrio). Tokia įvairovė yra sutarimo stoka, kenkianti visuomenės darnai, teisiniam stabilumui ir neturėtų būti laikoma standartu.

Todėl moderni J. Habermas tipo „diskurso etika" yra nepagrįsta, nes pagal ją normų legitimumas grindžiamas abipusiu perspektyvų perėmimu viešajame svarstyme. Kitaip tariant, normos laikomos pagrįstomis, jei kiekvienas diskusijos dalyvis patikrina, ar jas galėtų priimti visi kiti pagal savo pasaulėžiūrą. J. Finnis požiūriu, toks modelis tiesos ir moralinio teisingumo klausimus daro priklausomus nuo tarpusavio perspektyvų suderinimo, o ne nuo objektyvios tikrovės. Toks modelis yra paremtas neįmanoma prielaida, kad vieni žmonės gali visiškai įsisavinti kitų žmonių pasaulėžiūrą. Taip moralinis diskursas paverčiamas vieša, strateginius arba retorinius sutarimus generuojančia procedūra, o ne objektyvaus teisingumo paieška[37]. Taigi tokia diskurso etika procedūrą (argumentų mainus ir tarpusavio patikrą) supainioja su tiesos matu (tiesa ir teisingumu), todėl ji nepajėgia pati savęs pagrįsti.

Vertinant kai kurias šiuolaikines teisės teorijas galima konstatuoti bendrojo gėrio sam-

[33] Patrick N. Cainn, „Thomas Aquinas on Democracy and the Best Regime", iš *Democracy and the History of Political Thought*, Patrick N. Cainn, Stephen Patrick Sims, Stephen A. Block (Lanham: Lexington Books, 2021), 156.

[34] John M. Finnis „Unjust Laws in a Democratic Society: Some Philosophical and Theological Reflections", *Notre Dame Law Review* 71, 4 (1996): 595. https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/204.

[35] Finnis, *supra note*, 2: 53.

[36] Finnis, *supra note*, 34: 595.

[37] Finnis, *supra note*, 2: 43.

pratos siaurinimą iki susitarimo bendradarbiauti dėl atskirų asmenų privačių tikslų[38]. Tie patys terminai (pvz., orumo, teisingumo, teisių, bendrojo gėrio), kurie klasikiniuose prigimtinės teisės teorijos veikaluose turi aiškią (nors kiekvienoje epochoje aktualaus detalizavimo reikalaujančią) koncepciją, dabar pasižymi nauju, devalvuojančiu turiniu. Pavyzdžiui, žmogaus teisių taikymo apimtis nustatoma pagal funkcinį poreikį, o ne remiantis visų asmenų lygybės principu. Pažymėtina, kad nors viešojoje teisėje vyksta poslinkių, keičiančių klasikines sampratas, to poveikis laikinai amortizuojamas trijų veiksnių: pirma, žmonės ir institucijos vis dar ilgai elgiasi pagal įprastus, gilesnius papročius ir normų jausmą, net jei oficialus diskursas keičiasi; antra, nors teisėje ir politikoje vartojamų klasikinių terminų reikšmės yra pakitusios, pats šių terminų vartojimo faktas kurį laiką dar veikia kaip korekcinis veiksnys; trečia, žmonės turi prigimtinio teisingumo nuojautą ir tam tikru mastu geba identifikuoti neteisingumą nepriklausomai nuo viešojo teisės ar politikos diskurso. Vis dėlto J. Finnis teigia, kad besiformuojančios sisteminio neteisingumo apraiškos yra legitimizuojamos pasitelkiant „pliuralizmo" retoriką, ir įvairiose publikacijose pateikia pavyzdžių[39] apie tai, kaip brandžiose demokratijose valdžia, pasitelkdama konstitucinę kompetenciją, riboja valstybės vidaus institucijų iniciatyvas etikos požiūriu kontroversiškose reguliavimo srityse, o tarptautinių teismų jurisprudencija analogiškai riboja valstybių diskreciją. Valdžios galių sutelktis ir atsisakymas viešai svarstyti pamatinius teisinio statuso ir moralinio pagrindimo klausimus grindžiami pliuralizmu, pagal kurį tokios diskusijos laikomos nesuderinamomis su neutralumo ir laisvės principais.

Įvairovė neturėtų būti pasitelkiama kaip argumentas diskusijai apie tiesą ir bendrąjį gėrį neutralizuoti. Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, pagrindinės žmogiškojo gėrio formos (žr. 3.1 poskyrį) negali būti atskirtos nuo praktinio svarstymo apie tai, kaip derėtų elgtis. Visgi šiuolaikinėje postkantinėje terminologijoje daroma skirtis tarp moralės, kaip universalių teisingumo normų, taikomų visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų gyvenimo vizijų, ir etikos, kaip konkrečių gero gyvenimo sampratų, susijusių su tradicijomis, religija, asmeniniais įsitikinimais ir pan. Taip moralė paliekama viešosios teisės plotmei, o etika išstumiama į privačią – per daug asmenišką ir turiningą, todėl viešai sričiai neva netinkančią erdvę. J. Finnis pabrėžia, kad tai dirbtinis vienos praktinio proto srities padalinimas į dvi kategorijas. Tačiau su teisingumu ir teisėmis susijusių klausimų neįmanoma pagrįsti, prieš tai neiškeliant klausimų, kas yra žmogaus gėris ir ką iš tiesų verta daryti. Ši moralės ir

[38] Pats J. Finnis yra ne kartą kritikuotas už klasikinės Tomistinės bendrojo gėrio sampratos ribojimą ir instrumentalizavimą orientuojant ją į šeimų ir individų privatų gėrį. Pavyzdžiui žr. John Goyette, „On the Transcendence of the Political Common Good: Aquinas versus the New Natural Law Theory", *The National Catholic Bioethics Quarterly* 13, 1 (2013): 133–155. Arba: Gregory Kent Smith-Windsor „Acting in Conscience. A Natural Law Based Approach to Freedom of Conscience" (A Thesis Submitted to the College of Graduate and Postdoctoral Studies In Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Master of Arts In the Department of Philosophy University of Saskatchewan Saskatoon, 2023), 47-55. https://harvest.usask.ca/bitstream/10388/14650/1/SMITH-WINDSOR-THESIS-2023.pdf ir kt.

[39] Finnis, *supra note*, 34: 596; Finnis, *supra note*, 15: 19-46.

etikos dichotomija J. Habermasui atlieka iš esmės tą pačią funkciją, kurią J. Rawlsui atlieka skirtis tarp „visuminių doktrinų" (angl., *comprehensive doctrines*) ir „viešojo proto" (angl., *public reason*)[40]. Abiejų skirtys tarnauja tam, kad iš viešojo svarstymo pašalintų tam tikrus klausimus (ypač tuos, kuriais ginčijamas žmogaus gyvybės neliečiamumą pažeidžiančių praktikų legitimumas) „juos priskiriant „neviešiems" arba „nepriklausantiems viešojo proto sričiai"[41]. Taip dirbtinės teorinės dichotomijos tampa instrumentu, leidžiančiu apeiti morališkai reikšmingus visuomenės klausimus. Pagal Habermas ir Rawls siūlomą modelį tuomet, kai pozityvioji teisė įtvirtina subjektinę teisę veiksmams, kuriuos dalis piliečių vertina kaip neteisingus, tie piliečiai įpareigojami šiuos teisės aktus laikyti teisėtais tol, kol jiems patiems nėra tiesiogiai ir imperatyviai nustatoma pareiga tokiais veiksmais pasinaudoti. Kitaip tariant, *de facto* jiems leidžiama susilaikyti, tačiau normatyvinė jų sąžinės pozicija dėl paties veiksmo moralinio blogio eliminuojama iš viešojo svarstymo kaip ne vieša arba netinkamo tipo priežastis. Taip jų pozicija redukuojama į privatų sąžinės reikalą, o viešoji tvarka, leidžianti ir instituciniu būdu įgalinanti minėtus veiksmus, reikalauja jų lojalumo ir paklusnumo, grasindama valstybės prievartos priemonėmis, jei jie mėgintų veiksmingai trukdyti tokioms praktikoms[42].

Mintis, kad vertybiniai teiginiai negali būti objektyvūs, kyla iš prielaidos, jog tikrovę galima „pamatyti" be proto įsitraukimo, tarsi jutiminė duotybė pati savaime suteiktų visą reikšmę. Visgi J. Finnis pabrėžia, kad prieiga prie tikrovės visada vyksta per proto atliekamą prasminių įžvalgų formavimą. Todėl empiristiniai redukcionizmai (pagal Hobbes, Hume ir kt.) suponuoja grynai aprašomąjį, tačiau neįmanomą žvilgsnį į tikrovę ir reikalauja vertinimus redukuoti iki aprašomųjų duomenų lygmens[43].

---

[40] Visuminė doktrina „teikia žmogiškojo gyvenimo vertybių interpretaciją, apibrėžia asmens charakterio, draugystės, šeimyninių bei bendruomeninių santykių idealus ir daugelį kitų, kurie daro įtaką mūsų elgsenai, ribiniu atveju aprėpia visą mūsų gyvenimą kaip visumą" Rawls John, *Politinis liberalizmas* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 68. Taigi, J. Rawls teigia, kad brandžioje demokratijoje piliečiai remiasi skirtingomis ir tarpusavyje nesuderinamomis visuminėmis pasaulėžiūromis, kurios suteikia jiems gėrio ir gyvenimo orientacijos sampratą, ir jomis vadovaujantis negalima pagrįsti bendrų teisingumo principų. Todėl J. Rawls skiria visuminę doktriną ir viešąjį protą, kaip autonomišką politinę perspektyvą. Viešasis protas yra piliečių, kaip politinės bendruomenės narių, protas, nukreiptas į bendrą gėrį ir pagrindinių teisingumo klausimų sprendimą. Jis „viešas" tuo, kad remiasi visuomenei priimtina teisingumo samprata ir jos išreiškiamais idealais bei principais. Iš čia kyla liberalus legitimacijos principas formuojantis „atsietą" politinių vertybių ir teisingumo principų rinkinį, paremtą protingų doktrinų persidengimu ir skirtą užtikrinti politinę vienybę bei visuomenės stabilumą ne bendros pvz., metafizinės tiesos, o sutarties dėl bendrų politinių vertybių pagrindu. Prievartinė politinė valdžia yra teisėta tik tada, kai ji vykdoma pagal konstituciją ir pagrindines nuostatas, kurias visi piliečiai, būdami protingi ir racionalūs, galėtų pagrįstai pripažinti. Todėl pilietiškumo idealas uždeda moralinę pareigą: aiškinti vieni kitiems, kaip remiami principai ir politika gali būti pagrįsti viešojo proto politinėmis vertybėmis, kartu reikalaujant gebėjimo klausytis, būti atviriems mąstyme ir sąžiningai atsižvelgti į kitų nuomones. Rawls John, *Politinis liberalizmas* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 240, 243. Taip pat žr. Paul Voice, „Comprehensive doctrine", iš *The Cambridge Rawls Lexicon*, Mandle J, Reidy, (Cambridge University Press, 2014), 126-129.

[41] Finnis, *supra note*, 2: 57.

[42] Finnis, *supra note*, 2: 58-9.

[43] *Ibid*., 42-3.

Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, vertybiniai teiginiai gali būti objektyviai teisingi: jų tiesa kyla ne iš faktų, atsietų nuo proto suteikiamos reikšmės, o iš racionalios praktinės įžvalgos apie žmogaus gėrius ir veiksmų priežastis. Tam tikrus dalykus žmogus atpažįsta kaip gėrį tiesiogiai, o ne kaip ankstesnių teiginių išvadą. Sąžiningai ir rimtai vertinant žmogiškąsias galimybes nesunku suprasti, kad jų įgyvendinimas kaip toks yra geras ir vertas žmogaus siekimo, ir šiam supratimui nebereikia jokio „gilesnio" pagrindo. Kitaip tariant, kai kurių pagrindinių gėrybių vertė yra pirmapradė: ji nėra įrodinėjama remiantis kuo kitu, ji pati yra mąstymo ir argumentų išeities taškas[44]. Šios galimybės kyla iš akivaizdaus gėrio formų (pvz., žinojimo, draugystės ir kt. (žr. 3.1 poskyrį)) ir sudaro esminių tiesų apie žmogaus klestėjimą, teises ir pareigas pagrindą. Atitinkamai bet kuri normatyvinė teorija turi: a) identifikuoti gėrio ir teisingumo standartą; b) pateikti priežastis, paaiškinančias šio standarto saistomąją galią; c) leisti vertinti ir kritikuoti praktikas. Jei standarto nėra arba neigiamos esminės tiesos apie žmogaus klestėjimą, argumentuojant pliuralizmu, bet kuri normatyvinė teorija pakliūva į performatyvinę prieštarą ir netenka racionalaus viešo jos atstovavimo pagrindo[45]. Nepripažįstant substancinių kriterijų apie žmogaus gėrius, nėra pagrindo skirti teisingas normas nuo neteisingų ir liekama vien teisėtumo ir neteisėtumo perskyros lygmenyje, teisės privalomumas lieka racionaliai nepagrįstas, todėl neįmanoma nuosekliai spręsti konfliktų, pagrįsti sankcijų ar teisių ribojimų, nustatyti atsakomybės ribų ar kritiškai atskirti legitimią tvarką nuo jai priešingos: teisės teorija faktiškai tampa aprašomąja, o ne normatyvine. Todėl prigimtinės teisės teorijos požiūriu demokratija turi turėti bent minimalaus substancinių teiginių apie bendrąjį gėrį branduolį, o pliuralizmas yra pagrįstas tiek, kiek šio branduolio negriauna.

Kita problemų grupė, sudaranti prielaidas struktūriniam neteisingumo įsigalėjimui, yra susijusi su demokratija kaip viešojo svarstymo erdve. Nors formaliai demokratija remiasi viešu svarstymu, realybėje dažnai tenkinasi balsavimo procedūra be tikros diskusijos. Sprendimai tampa imitaciniai, o pati demokratija rizikuoja virsti regimybe, nes vien formalus lygiateisiškumas ir balsų dauguma tiesos negarantuoja.

Platono dialoge „Gorgijas" nagrinėjami principai, kurie sudaro demokratijos pamatą. Tai praktinio proto principai, kuriais remiasi demokratija kaip protingu bendru sprendimu grindžiamas bendrabūvis. Dialoge pagrindžiama, kad protingi ir savaime vertingi svarstymo tikslai yra tiesa ir teisingumas, o galios ar malonumo siekis yra praktiškai neracionalus ir klaidingas. Šie tikslai grindžiami ne sutartimi ar daugumos valia, bet pačiu praktinio proto supratimu, žmogui kai kuriuos gėrius įžvelgiant kaip savaime vertingus. Visgi tokiam

[44] Plg., John Finnis, *Natural law and natural rights* (Oxford University Press: 2011), 73.

[45] Performatyvinė prieštara kyla tuomet, kai teiginio turinys paneigiamas pačiu viešo teigimo veiksmu. Pvz., neigiant bet kokį bendrą racionalaus pateisinimo standartą, bet kartu kreipiantis į kitus kviečiant pripažinti tokį neigimą kaip „pagrįstą". Tokiu atveju teisės teorija praranda normatyvinę funkciją (nustatyti ir pagrįsti „turėtų būti" kriterijus – sankcijoms, teisių ribojimams, atsakomybės riboms, legitimumo skirtims) ir faktiškai redukuojasi į aprašomąją (deskriptyvią), t. y. į teisinių praktikų ir institucinių sprendinių registravimą be vidinio teisingumo mato. Plg.: Finnis, *supra note*, 34: 595.

svarstymui reikia sąlygų. Kai pašnekovai yra laisvi ir lygūs, kai iš jų nereikalaujama skubaus sprendimo ir jie atviri klausimams[46], įmanomas tiesos ieškantis dialogas, argumentuotas svarstymas ir vidinis apmąstymas, o ne vien retorinis mūšis. Sokrato nurodytas sąlygas, kad diskursas būtų tiesos paieška, galima apibendrinti dviem išankstinėmis episteminėmis ir moralinėmis prielaidomis: pagarba tiesai (jos pažinimui) ir draugystei – geranoriškumui kitų žmonių atžvilgiu[47]. „Gorgijo" „skaitytojas negali nepastebėti to, ko Sokratas niekada aiškiai nepasako: daugelis realių diskurso bendruomenių dalyvių, ne tik (bet ypač) turtingose demokratijose, tų sąlygų neatitinka"[48].

Šių sąlygų stoką demokratijose generuoja daugialypės ir sisteminės priežastys. 1. Rinkiminiais ciklais funkcionuojanti demokratinė tvarka tiesos paiešką pakeičia mobilizacinėmis procedūromis, kuriomis siekiama aktyvuoti, poliarizuoti ir išprovokuoti. Todėl argumentai orientuojami taip, kad tarnautų ne tiesos paieškai, bet lojalumui signalizuoti ir rinkėjams telkti. 2. Demokratinių politinių diskusijų rezultatai siejami su auditoriniu efektu: dėmesiu, įsitraukimu, reitingais, algoritmine amplifikacija. Čia vyrauja selekciniai mechanizmai, sistemingai prioretizuojantys turinį, kuris didina afektyvų ir tapatybinį prieraišumą ir devalvuoja savikorekciją, niuansavimą ir loginį nuoseklumą. Taip mažėja demokratinio svarstymo kokybė: duomenų išsamumas ir argumentų pagrįstumas pralaimi retoriniam veiksmingumui, o tiesos paieška yra pakeičiama reputacijos ir koalicinės tapatybės optimizavimu. Šiame kontekste pravartu prisiminti Sokrato santūrų požiūrį į retoriką. 3. Interesų fragmentacija lemia tam tikrų visuomenės grupių konkurenciją ir lobizmą, o tai skatina selektyvų įrodymų rinkimą, bet ne bendrą tiesos paiešką. 4. Kognityvinio ir vertybinio raštingumo deficitas lemia pakankamo bendro žodyno, logikos ir istorinės-kultūrinės orientacijos stoką, kad demokratinės teisėkūros ir viešosios politikos formavimo dalyviai galėtų sekti argumentų grandines, vertinti įrodymų relevantiškumą ir priimti nepopuliarias, bet pagrįstas išvadas. 5. Tapatybinė poliarizacija veikia „mes–jie" logiką ir mažina tarpusavio geranoriškumą ir pasitikėjimą[49]. 6. Orientacija į privatų vartotojišką klestėjimą nustato racionalumo kriterijų pagal greitą asmeninę naudą, todėl ilgas, argumentuotas įrodymų vertinimas tampa nepageidaujamomis sąnaudomis ir sistemiškai nuvertinamas. 7. Institucinis dizainas formuoja paskatų struktūrą, kuri nukreipia demokratinio viešojo svarstymo dalyvius nuo tiesos paieškos prie instrumentinio racionalumo. Pavyzdžiui, partinė disciplina

[46] Platonas, *Gorgijas* (Leidykla „Žara": 2019), 449b.

[47] *Ibid*., 472a, 473a, 475e, 487a, 492d, 495a, 500b–c, 521a.

[48] Finnis, *supra note*, 2: 43.

[49] Sokrato nurodytos sąlygos tam, kad diskursas būtų tiesos paieška reikalauja geranoriškumo kitų žmonių atžvilgiu. Tačiau šis geranoriškumas nereiškia, kad visuomenės nariai turėtų „priimti kiekvieno kito asmens supratimą apie save ir pasaulį", kaip mano J. Habermas. J. Finnis teigia, kad geranoriškumas negali eliminuoti tiesos paieškos, ir čia reikia atsižvelgti į tai, kad dalis diskurso dalyvių nėra pakankamai savikritiški ir pasyviai perima aplinkos mąstymo modelius, taip pat į tai, kad dalis sąmoningai orientuojasi į galią ir jos teikiamus malonumus, iš principo nesirūpindami kitų interesais. Tokių perspektyvų neįmanoma laikyti priimtinomis diskursui, nes besąlygiškas jų priėmimas naikintų pačias sąlygas racionaliam tiesos ieškojimui, draugystei ir visų tikriesiems interesams. Finnis, *supra note*, 2: 43-4.

verčia demokratinio įstatymų leidybos proceso dalyvius derinti argumentus su frakcijos strateginiais tikslais, todėl pirmenybė teikiama koaliciniam naudingumui, o ne įrodymų išsamumui. Procedūrinės taisyklės (laiko limitai, darbotvarkės kontrolė, komitetų filtrai ir pan.) įtvirtina formalaus protokolinio vertinimo logiką: svarbiau pažymėti poziciją nei išnagrinėti klausimą iki pagrįstos išvados. Teisinis strategavimas dar labiau keičia asmenų ir institucijų, dalyvaujančių demokratinėje teisėkūroje ir viešajame politiniame svarstyme, diskurso kryptį: jis struktūruojamas taip, kad optimaliai sustiprintų normatyvinę ar procesinę poziciją, daugiau dėmesio skiriant formuluotėms, precedentams ir rizikos valdymui.

Šių ir panašių veiksnių kombinacijos sistemingai silpnina demokratinio svarstymo dalyvių epistemines ir moralines prielaidas (pagarbą tiesai kaip savarankiškam gėriui ir geranoriškumą kitiems), be kurių demokratinis viešasis svarstymas praranda kryptį į bendros tiesos paiešką.

3. ŽMOGAUS TEISĖS IR DEMOKRATIJA KAIP IŠVESTINIAI PRIGIMTINĖS TVARKOS ELEMENTAI

Šiame skyriuje siekiama parodyti žmogaus teisių ir demokratijos normatyvinį pagrindą bendroje moralinės tvarkos struktūroje. Vadovaujantis prigimtinės teisės teorijos logika, skyrius dėstomas šia seka: nuo prigimtinių žmogaus gėrybių ir praktinio proto pirmojo principo pereinama prie bendrojo gėrio, kuris sudaro politinės bendruomenės *raison d'ȇtre*. Toliau aptariamas teisingumas, iš kurio išvedamos teisės, kaip jo detalizavimo formos. Šia struktūra siekiama parodyti, kad žmogaus teisės ir demokratija yra ne autonominiai socialiniai konstruktai, bet išvestiniai prigimtinės teisės tvarkos elementai, kurių legitimumas priklauso nuo gebėjimo saugoti prigimtinius asmens gėrius ir įkūnyti teisingumą.

3.1. Pagrindinės žmogiškojo gėrio formos

Prigimtinės teisės teorijoje pagrindinės žmogiškojo gėrio formos sudaro moralinės ir teisinės tvarkos ontologinį bei racionalųjį pagrindą. Tomas Akvinietis išskyrė tris prigimtinius žmogaus polinkius: išlaikyti ir plėtoti savo egzistenciją; išsaugoti žmogiškąją rūšį; pažinti tiesą ir kurti socialinius ryšius[50]. Šiuos polinkius J. Finnis išskleidė iki septynių pagrindinių gėrio formų, kurių formuluotes ne kartą tikslino ir galiausiai suformulavo taip: 1) pažinimas ir estetinė patirtis; 2) gebėjimas atlikti darbą ir žaidybinę veiklą; 3) gyvenimas ir fizinis integralumas; 4) draugystė; 5) santuoka ir vaikų ugdymas; 6) harmonija tarp jausmų, sprendimų ir elgesio; 7) harmonija su galutiniu visos tikrovės šaltiniu, apimanti vertės pajautą[51]. Šios gėrio formos yra vadinamos „pirmaisiais prigimtinės teisės principais, nes jie

[50] Aquinas, *supra note*, 33: q. 94, a.2.

[51] Čia pateikiama 1987 m. pagrindinių gėrio formų versija. Germain Grisez, Joseph Boyle, and John Finnis, „Practical principles, moral truth and ultimate ends", *American Journal of Jurisprudence*, (1987), 107–8.

yra metmenys to, ką kiekvienas gali protingai norėti daryti, turėti ar būti“[52].

Kiekviena gėrio forma yra savaip vertinga, todėl tarpusavyje jos negali būti nei lyginamos, nei skirstomos pagal svarbą, nes visos vienodai būtinos žmonių klestėjimui[53]. Nėra vieno bendro kriterijaus, pagal kurį būtų galima nuspręsti, kuri forma svarbesnė. Vis dėlto būtent tai apsunkina žmogaus pasirinkimus. Klaidingi pasirinkimai padaromi tuomet, kai asmens valia ar sprendimai tampa selektyvūs: kai renkantis vieną gėrį, ignoruojami kiti ar kitų asmenų gėriai. Todėl praktinis protas nustato bendrą moralinį (vadinamą pirmuoju) principą: kiekvienas žmogus savo valia ir veiksmais turėtų būti atviras visapusiškam tiek savo, tiek kitų žmonių žmogiškam gėriui[54]. Šis principas išreiškia racionalų moralinės tvarkos pamatą – visų gėrių ir kiekvieno asmens vertės pripažinimą kaip bendros žmogiškojo klestėjimo patirties dedamąsias. Tad gėrių nelyginamumas yra orientyras, padedantis likti atviram žmogiškojo klestėjimo pilnatvei daugialypėje gėrio tikrovėje.

Taigi prigimtinė teisė yra vidinė praktinio proto struktūra: baziniai gėriai yra ne empiriniai faktai ar subjektyvūs norai, bet racionaliai atpažįstamos visų žmonių klestėjimo formos (kryptys), sudarančios moralinės ir teisinės tvarkos pagrindą. Pagrindinių gėrių nelyginamumas blokuoja utilitarinę aritmetiką ir neleidžia nei asmens, nei paties bendrojo gėrio redukuoti į vienos gėrio srities maksimalizavimą. Todėl pirmasis moralės principas tampa riba toms teorijoms, kuriose teisėtumas kildinamas vien iš procedūrinio sutikimo, konsensuso ar sistemos funkcionavimo efektyvumo. Šis principas įgalina suprasti teisinę ir politinę tvarką kaip instrumentą, tarnaujantį daugialypio žmogiškojo gėrio konkrečiuose asmenyse ir visuomenėje puoselėjimui.

3.2. Tiesa

Pažinimas arba, kitaip tariant, veiklumas „siekiant išsiaiškinti, suprasti tiesą ir teisingai nuspręsti“[55] yra viena iš pagrindinių žmogiškojo gėrio formų, neturinti jokios pirmenybės kitų atžvilgiu. Vis dėlto ji įgyja išskirtinį vaidmenį prigimtinės teisės teorijos atstovų ginčuose su empiristinėmis ir liberaliomis teorijomis (į kai kuriuos iš jų glaustai referuota 2 dalyje). Būtent klausimas, ar žmogus gali racionaliai pažinti tikrovę ir moralines priežastis, tampa riba, skiriančia prigimtinės teisės požiūrį nuo empiristinio faktų ir vertybinių sprendinių atskyrimo modelio ir nuo liberalių bandymų tam tikrą dalį vertybinių sprendinių priskirti ne viešai sričiai. Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, demokratijos ir žmogaus teisių legitimumas grindžiamas prielaida, jog žmogus yra pajėgus pažinti tikrovę ir prakti-

[52] Finnis, *supra note*, 22: 142.

[53] Tai nereiškia, kad žmogus negali pagrįstai savo gyvenime teikti pirmenybės vienoms pamatinėms gėrybėms prieš kitas. Suprantama, kad, pavyzdžiui, mokslininkas sąmoningai iškelia pažinimą aukščiau draugystės. Taigi prioritetai gali keistis, kai pasikeičia gyvenimo planas ar pareigos. Tačiau kinta ne pačių gėrybių „objektyvus rangas“, o žmogaus gyvenimo planas ir jo praktinis prioritetų išdėstymas. Žr. Finnis, *supra note*, 21: 138.

[54] Tollefsen, *supra note*, 19: 148.

[55] Finnis, *supra note*, 22: 100.

nes priežastis taip, kad toks pažinimas būtų bendras, viešai svarstomas ir ginamas racionalaus svarstymo išteklius, formuojantis moralės ir teisės turinį.

Tiesa yra teiginių atitiktis tikrovei, pasiekiama per disciplinuotą klausimų ir atsakymų eigą, nuoseklų ir neprieštaringą mąstymą, vertinant visus svarbius įrodymus ir aplinkybes. Negali būti jokio kito pagrindo racionaliai teigti ar neigti tokį „atitikimą", kiek tai susiję su bet kuriuo konkrečiu diskursinio ar refleksyvaus tyrinėjimo objektu[56]. Toks pažinimo procesas yra savaime vertingas ir tai nėra išvada iš kokių nors įrodymų[57]. Žmonės tiesiog supranta, kad žinoti tiesą yra geriau negu gyventi iliuzijoje ir nėra rimtų priežasčių tuo abejoti. Gerai informuotas, suprantantis, kas vyksta, ir neapsigaunantis žmogus yra geresnėje padėtyje už suklaidintą, apgautą ar gyvenantį iliuzijomis. Tai, kad žinojimas yra geriau nei bet kokia apgaulės ar klaidos forma, tenka pripažinti, net jei kažkuriuo konkrečiu metu visiškai nejaučiama žingeidumo ar nesinori žinoti tiesos. Todėl sprendimas apie tai, kad pažinimas yra gėris, nėra jokio noro aprašymas, kaip ir nėra nuoroda į individualias ar bendruomenines preferencijas; tai yra protu suformuotas sprendinys apie vieną bendrą žmogiškojo gėrio formą – apie tai, kad tiesos pažinimas aktualizuoja realią žmogaus potenciją. Kaip toks, šis principas turi racionalaus sprendinio imperatyvą: pavyzdžiui, jis nėra saistomas kieno nors nuotaikų, bet pats tampa jų kritika[58]. Tai galima kvestionuoti, tačiau kelis kartus tai padarius netrunkama pastebėti, kad pats toks kvestionavimas remiasi tiesos vertingumu. Taigi tai ne nuotaikos ar emocijos dalykas, o protinis matymas, kuriame pats argumentavimo procesas randa savo atramą. „Suvokdamas tiesos ir jos pažinimo gėrį bei vidinę vertę, žmogus supranta, kad tai yra pagrindinis gėris ne tik jam pačiam, bet ir visiems, kurie yra tokie patys kaip jis – pagrindinis žmogiškasis gėris"[59]. (Būtent tai pagrindžia žmonių lygiateisiškumą (žr. 3.5 poskyrį).) Todėl minties, žodžio ir saviraiškos laisvė *inter alia* yra bendrojo gėrio sąlygos – jos įkūnija žmogaus teisę ir pareigą dalyvauti tiesos paieškoje, kuri pagrindžia demokratijos legitimumą.

Vis dėlto, iš to, kas pasakyta, negalima išvesti jokių kitų vertybinių teiginių, „išskyrus tai, kad „visi žmonės trokšta žinoti"[60]. Iš to, kad į kai kuriuos klausimus galima atsakyti ir kad atsakymai sudaro orientuotis padedančias aiškinamąsias sistemas, teiginiai apie pažinimo vertingumą neišvedami[61]. Šie faktai tik padeda protui sąmoningiau pamatyti tai, kas jau

[56] Finnis, *supra note*, 2: 42-3.

[57] Finnis, *supra note*, 22: 105.

[58] *Ibid*., 112-3.

[59] Finnis, *supra note*, 2: 47.

[60] Finnis, *supra note*, 22: 106.

[61] J. Finnis teigia: „negalima pagrįstai daryti išvados apie žinių vertę remiantis faktu (jei tai yra faktas), kad „visi žmonės nori žinoti". Visuotinis troškimas nėra pakankamas pagrindas daryti išvadą, kad to troškimo objektas yra tikrai pageidaujamas, objektyviai geras. Tokio pagrindo nesuteikia ir faktas, kad troškimas ar polinkis pasireiškia arba yra dalis gilios struktūros, formuojančios žmogaus protą, arba faktas, kad troškimas ar struktūra yra neištrinami, arba faktas, kad visiškai ar iš dalies troškimas yra (arba nėra) bendras visiems gyvūnams, arba faktas, kad jis yra (arba nėra) būdingas tik žmonėms." Finnis, *supra note*, 44: 66.

buvo tiesa: kad tiesos pažinimas yra vertas siekimo. Tačiau vertė čia yra ne „išvestinė“, o tiesiogiai matoma praktinio proto įžvalga. Tai reiškia, kad žinojimo gėris yra akivaizdus. Šiuo aspektu atmetamas požiūris, kad savaime suprantamų (akivaizdžių) principų pripažinimas reiškia asmens vidinio tikrumo jausmo pavertimą tiesos kriteriumi. J. Finnis teigia priešingai: akivaizdūs principai nėra paremti jausmu, jie patys yra mastelis, pagal kurį protas atskiria, kuriais jausmais galima pasitikėti, o kurie yra klaidinantys[62]. Kitaip tariant, pamatiniai principai kyla ne iš vidinio jausmo, bet iš to, kad protas juos atpažįsta kaip pradines, toliau nebeišvedamas normas: „<...> tam, kuris svarsto kažką panašaus į tai, ar žinojimas yra vertybė, teisinga jo nuomonės ir požiūrio išraiška nėra „tai yra gera, nes aš to trokštu, arba tai yra gera tiek, kiek aš to trokštu“, bet „aš to trokštu, nes tai yra gera ir trokštu tiek, kiek tai yra gera“.“[63] Būtent todėl pamatiniai principai leidžia atskirti, kur pritariame remdamiesi protu, o kur esame veikiami psichologinės ar emocinės įtaigos, kad ir kokia intensyvi ji būtų.

Taigi pagrindiniai gėriai yra būtina sąlyga tam, kad apskritai būtų įmanoma nuosekliai mąstyti ir veikti. Moralinė ir teisinė argumentacija neišvengiamai remiasi pirminėmis racionaliomis intuicijomis, kurios negali būti nei išvedamos iš empiriškai konstatuojamų faktų, nei redukuojamos į subjektyvių išgyvenimų sferą. Pažinimo gėrio pavyzdys – kaip savaime suprantamos ir protu tiesiogiai įžvelgiamos vertės – tampa paradigminiu kitoms pagrindinėms gėrio formoms: arba pripažįstama, kad protas gali tiesiogiai suvokti tam tikrų žmogiškojo gyvenimo gėrių vertę ir tai tampa pagrindu kalbėti apie objektyvią moralinę ir teisinę tvarką, arba pasirenkama kalbėti tik faktų kalba, tačiau ir šiuo atveju praktinis svarstymas neišvengiamai suponuoja tam tikrus bazinius vertybinius orientyrus, tik „pagrindimas vyks interpretuotojo empirikos kontekste“[64].

3.3. Bendrasis gėris

Praktinis protas minėtus gėrius ne tik atpažįsta kaip savarankiškus ir vertus siekti, tačiau taip pat suvokia, kad jų įgyvendinimui reikia bendradarbiauti siekiant tvarkos, stabilumo ir tarpusavio saugumo. Todėl prigimtiniai žmogaus gėriai kreipia į praktinio bendrojo gėrio arba, kitaip tariant, politinio bendradarbiavimo ir teisės poreikio supratimą. Valstybės, t. y. valdžios ir teisės, legitimumas grindžiamas jų orientacija į bendrąjį gėrį. Būtent valdžia ir teisė turi sudaryti kuo palankesnes sąlygas individams siekti šių gėrybių[65]. Tokią pagalbą nusako instrumentinė bendrojo gėrio samprata[66] – valstybės (valdžios ir teisės)

[62] Finnis, *supra note*, 22: 109-10.

[63] *Ibid*., 110.

[64] Gediminas Mesonis, „Teisėjas & filosofas“, *Logos*, 109, (2021), 16.

[65] Finnis, *supra note*, 22: 210.

[66] Kai kurie J. Finnis kritikai nors ir pripažįsta, kad jo bendrojo gėrio samprata yra tvirtesnė nei liberaliosios koncepcijos, vis dėlto ją kritikuoja, kaip netekusią didžiosios dalies tradicinės bendrojo gėrio sampratos turinio ir pavirtusia tik priemone tenkinti asmenines individų gėrybes per naudingą koordinavimą. Žr. Brian McCall „What Good is John Finnis? Assessing the Personal and Common Good in *Natural Law and Natural Rights*“, *Persona y derecho*, 83, 2 (2020): 660. „Jei bendrasis politinis gėris yra tik instrumentinė priemonė pa-

prasmė ir pateisinimas. Tai reiškia, kad valstybė tarnauja siekdama užtikrinti sąlygas tiems gėriams, kuriuos asmenys ir mažesnės bendruomenės protingai pripažįsta vertus siekimo ir saugojimo, tačiau patys negali to tinkamai padaryti, nes tai pranoksta jų galimybes. Todėl reikalinga sąlygų ir institucinių sprendimų visuma, leidžianti visiems bendruomenės nariams racionaliai ir taikiai dalyvauti baziniuose gėriuose. Racionaliai išvedami konkretūs teisingumo reikalavimai (žr. 3.3 poskyrį) tokioms viešosioms sąlygoms, kurios būtinos siekiant pagrindinių gėrių, yra žmogaus teisės. Tad teisių turinys yra ne subjektyvių preferencijų ar balsų daugumos rezultatas, bet pagrindinių gėrių struktūros orientuojama ir demokratinėmis procedūromis užtikrinama sąlygų visuma. Taigi valdžios ir teisės jurisdikcija yra viešosios gerovės kaip dalies visą žmonių gyvenimą apimančio bendrojo gėrio skatinimas[67]. Šiuo skatinimu siekiama būtino konteksto ir paramos privačioms bendrojo gėrio dalims, nesikišant į jų atsakomybės sritis[68]. Valstybė neturi teisės perimti visko į savo rankas. Tose srityse, kuriose žmonės, šeimos, bendruomenės gali protingai ir teisingai tvarkytis patys (pavyzdžiui, vaikų auklėjimo srityje), valstybė neturi moralinės teisės to reguliuoti per daug detaliai.

3.4. Teisingumas

Iki šio momento parodyta, kad praktinis protas neleidžia žmogaus klestėjimo suprasti kaip izoliuoto projekto, todėl „negalima pagrįstai siekti vien tik sau priklausančio klestėjimo“ [69]. O tai reiškia, kad teisė negali būti redukuojama į individualių interesų apsaugos mechanizmą: „Kadangi žmogaus klestėjimo siekis būtų neracionalus ir save žalojantis, jei liktų abejingas draugystei ir žmogiškųjų gėrių įkūnijimo vertei kitų žmonių gyvenimuose, reikia [yra racionalu] siekti tvarkos savo santykiuose su bendraminčiais ir bendruomenėmis. Šios tvarkos ir nuolatinio rūpesčio ja pavadinimas yra teisingumas.“[70]

Teisingumo subjektas, J. Finnis požiūriu, turi būti suprantamas plačiai: ne tik individualūs, bet ir juridiniai asmenys bei pati politinė bendruomenė. Taip yra todėl, kad teisingumo pareiga yra struktūriškai universali – ji apima visus veikėjus, turinčius galios paveikti

---

grindinėms gėrybėms įgyvendinti, tada sunku suprasti, kaip galima laikyti, kad valstybė turi atlikti autoritetingą vaidmenį, peržengiantį minimalių liberalių gėrybių, tokių kaip laisvė, teisingas paskirstymas, galimybių lygybė ir t. t., įgyvendinimo rėmus“. George Duke, „Finnis on the authority of law and the common good“, *Legal Theory* 19 (2013): 55–6. https://doi.org/10.1017/S1352325212000237.

[67] Viešasis gėris yra bendrojo gėrio dalis – institucinės tvarkos, teisinio saugumo ir koordinavimo sąlygų visuma, be kurios neįmanomas individualus ir šeimos gėris. Jis reiškia valstybės pareigą padėti asmenims ir šeimoms atlikti savo užduotis, bei pasirūpinti tais gėriais ir jų apsauga, ten ir tiek ir tik tiek kur pavieniai žmonės ir šeimos patys nepajėgia to padaryti. Tai yra ribotas, instrumentinis, bet būtinas politinis bendrasis gėris – Tomo Akviniečio vadinamas viešuoju gėriu, už kurį tiesiogiai atsako valstybė (valdžia ir teisė). John Finnis, *Aquinas. Moral, Political, and Legal Theory* (Oxford university press, 1998). 237.

[68] *Ibid*., 238-239.

[69] Finnis, *supra note*, 2: 47.

[70] *Ibid.*

kitų asmenų gėrį. Teisingumas čia reiškia praktinio supratingumo reikalavimus[71] „tiek, kiek a) jie susiję su veikėjo A elgesiu kitų asmenų atžvilgiu, ir kiek b) A veiksmas yra pareigos dalykas, ir kiek c) A elgesio su kitais žmonėmis pagrindas yra asmenų orumo lygybė, kuri garantuoja reikalavimą, kad panašūs atvejai būtų traktuojami vienodai. Teisingumo tvarka pažeidžiama tuomet, kai savanaudiškas ar šališkas interesas <...> tampa nepagrįsto ir neracionalaus elgesio su kitais šaltiniu."[72]

Tokia teisingumo koncepcija neapsiriboja liberaliai tradicijai būdingu požiūriu, pagal kurį teisės dažnai suprantamos kaip asmeninės prerogatyvos, saugančios individo autonomiją nuo kitų ar valstybės įsikišimo. Th. Hobbes pirmasis sistemingai suformulavo teisių ir pareigų atskyrimą, grindžiamą individo savisaugos instinktu. Jam teisė reiškė kiekvieno asmens laisvę daryti viską, kas būtina išlikimui, o pareiga, pasak jo, atsiranda tik asmens susitarimo su kitais pagrindu, kai asmuo perduoda dalį savo laisvės suvereno valdžiai. Taigi pirmiau už pareigą yra teisė, kurią individas turi dar iki bet kokio santykio su kitais. J. Locke iš dalies sušvelnino šį modelį, pabrėždamas prigimtinį moralinį įstatymą ir Dievo duotą teisę į gyvybę, laisvę ir nuosavybę, bet vis tiek išlaikė pagrindinį Hobbes principą: teisės priklauso individui kaip autonomiškam vienetui, o pareigos kyla tik tada, kai jos yra būtinos tų teisių apsaugai. Galiausiai pagal šiuolaikinį požiūrį „legalusis teisingumas yra tik šiek tiek daugiau nei piliečio pareiga būti lojaliam valstybei ir jos įstatymams"[73]. Taip nukreipiant dėmesį nuo bendrojo gėrio į privačias teises ardoma moralinė teisingumo struktūra, nes individo elgesys vertinamas ne bendruomenės kontekste, o per savanaudiško intereso prizmę. „Kadangi nebelieka poreikio siekti bendrojo gėrio, teisingumo sistema suvokiama tik kaip apsauga žmonėms vieniems nuo kitų – todėl šiuolaikinis požiūris pabrėžia mainų (komutatyvųjį) teisingumą."[74]

Priešingai, prigimtinės teisės teorijos požiūriu teisė ir pareiga nėra viena iš kitos išvedamos – jos yra koegzistuojančios moralinio santykio pusės. Žmogaus teisės kyla ne iš individo, suvokiamo kaip nuo visų ryšių ir pareigų atsieto pirmesnio vieneto, o iš jo dalyvavimo

---

[71] Kadangi pamatinių gėrių daug, jų įgyvendinimo būdų įvairovė neišsemiama, o žmogaus gyvenimas ribotas, praktinis protas neišvengiamai turi atsirinkti kam ir kokiu mastu įsipareigoti, kartu atsisakydamas kitų racionaliai galimų alternatyvų. Aristotelio ir Akviniečio tradicija pabrėžia, kad tokia atranka reikalauja praktinės išminties (gr. *phronesis*, lot. *prudentia*), nes tik ji leidžia bendruosius principus taikyti konkrečiam gyvenimui. Todėl prigimtinės teisės teorija suformulavo metodinius racionalumo reikalavimus, kurie struktūruoja dalyvavimą pamatinėse gėrybėse ir perkelia pirmines praktinio proto įžvalgas į apibrėžtas moralines išvadas. J. Finnis šiuos reikalavimus išdėsto taip: asmens pasirinkimai turi būti integruojami į nuoseklų gyvenimo planą; negalima absoliutinti vienos pamatinės gėrybės kitų sąskaita ir negalima savavališkai privilegijuoti asmenų; būtinas tam tikras nešališkumas visų atskirų ir ribotų planų, kurių žmogus imasi, atžvilgiu kartu realiai jiems įsipareigojant; padariniai vertintini rimtai, bet negali būti vienintelis vertinimo matas; kiekviename veiksme privalu gerbti kiekvieną pamatinę gėrybę, todėl atmestini veiksmai nukreipti prieš bet kurią iš jų; sprendimas turi būti orientuotas į bendrąjį gėrį ir sąžiningo socialinio bendradarbiavimo sąlygas; galiausiai privalu laikytis sąžinės, t. y. veikti pagal galutinį praktinį sprendimą, kurį pats žmogus pripažįsta racionaliai teisingu. Žr. Finnis, *supra note*, 21: 147-188.

[72] Tollefsen, *supra note*, 19: 149.

[73] Finnis, *supra note*, 22: 248.

[74] Petr Osina, „John Finnis on law and justice", *Studia Iuridica Cassoviensia* 4.1 (2016): 134.

įgyvendinant bendrą racionalų ir moralinį gėrio siekį kartu su kitais. Tokia teisingumo koncepcija yra ne hierarchinė, bet integrali, nes pagal ją visi teisingumo tipai yra visiems privalomi. Tai reiškia, kad teisingumo struktūra yra simetriška, grindžiama ne subordinacija, o abipuse moraline atsakomybe. Bendrasis teisingumas suprantamas kaip dorybė – racionali ir aktyvi orientacija į bendrąjį gėrį, o paskirstomasis ir mainų teisingumas tampa šios bendros atsakomybės išraiškomis[75].

Pagal šį supratimą teisingumas kyla ne iš socialinės konvencijos, bet iš pačios proto struktūros, t. y. iš racionalios būtinybės gerbti pagrindines žmogiškojo gėrio formas kitų gyvenime. Tai reiškia, kad teisingumas nėra tik santykių „balanso" palaikymas ar pareigų paskirstymas tarp skirtingų valdžios lygmenų, jis yra visuotinis praktinio proto principas, reikalaujantis, kad visi veiksniai – individai, valstybės, organizacijos – veiktų dėl bendrojo gėrio. Todėl politikos ir teisės teorija negali apsiriboti siauru teisių ar prievolių diskursu. Ji turi matyti, kad kiekviena bendruomeninė veikla yra moraliai įvertinama pagal tai, ar ji prisideda prie bendrojo gėrio, gerbiant visų asmenų orumą be diskriminacijos ir šališkumo.

3.5. Žmogaus teisių stabilumas: nuo abstrakčių pretenzijų prie absoliučių negatyvių pareigų

Pirmajame ir antrajame skyriuose parodytos rizikos žmogaus teisėms tapti politinės retorikos ir interesų įkaitu. Kuriamos vis naujos „teisės į...", kurių abstrakčios formuluotės aiškiai nenurodo su konkrečia teise susijusio santykio dalyvių. Tai skatina teisių infliacijos efektą: žmogaus teisės reliatyvizuojamos, instrumentalizuojamos ir silpnėja jų autoritetas. Prigimtinės teisės požiūriu, žmogaus teisės yra ikipolitiniai moraliniai absoliutai, kylantys iš žmogaus prigimties ir praktinio proto tiesos. Todėl žmogaus teisės turi išreikšti tikrąją moralinę būtinybę, taip suteikti teisei privalomąją galią ir laiduoti jos nepriklausomumą. Nuo aiškaus žmogaus teisių ontologinio (kaip moralinių absoliutų) pagrindimo priklauso jų stabilumas. Tai reiškia, kad žmogaus teisės yra ribota visuma taisyklių, kurių negalima pažeisti jokiomis aplinkybėmis, nes jos remiasi ne politine valia, o žmogaus proto reikalavimu nepažeisti pagrindinių gėrių.

Prigimtinės teisės teorijos atstovai skiria du žmogaus teisių formulavimo būdus – abstrakčias deklaracijas (pvz., „kiekvienas turi teisę į gyvybę") ir determinuotas negatyvias formuluotes (pvz., „niekas neturi būti laikomas vergijoje"). Pirmasis būdas pasižymi neapibrėžtumu, nes neaišku, kas yra pareigos subjektas, kokie konkretūs veiksmai patenka į teisės turinį ir kokios prevencinės ar pagalbos pareigos kyla iš teisės. Kadangi tokioms teisėms yra reikalingas politinis ir teisinis detalizavimas, jų „prigimtinis statusas" lieka silpnas. Antrasis formulavimo būdas „niekas neturi būti..." yra stipresnis, nes su privalomumui pakankamu aiškumu apibrėžia tiek pareigą („visi turi susilaikyti nuo šio veiksmo"), tiek patį veiksmą (pvz., vergovę). Šios teisės yra paradigminės, nes jose nebelieka loginės erdvės išimtims ir

[75] Tollefsen, *supra note*, 19: 149.

taip jos priartėja prie „absoliučių“ teisių statuso.

Šios teisės (absoliučios neigiamos atsakomybės, kurios koreliuoja su morališkai absoliučiomis teisėmis) grindžiamos bendruoju principu: „niekada neturėtų būti siekiama pakenkti ar sunaikinti pagrindinį žmogaus gėrį“[76]. Tai grindžiama dviem ramsčiais. Pirma, pagrindiniai gėriai yra nelygintini – jų negalima hierarchizuoti taip, kad vieno sunaikinimas būtų pateisinamas kito labui. Antra, praktinis protas yra integraliai orientuotas į visumą: sąmoningas kurio nors pagrindinio gėrio, kaip žmogaus klestėjimo aspekto ir kaip veikimo priežasties, neigimas ar eliminavimas prieštarauja pačiai racionalaus žmogaus veikimo struktūrai. Todėl veiksmai, turintys gėrybės sunaikinimo intenciją, laikytini absoliučiai draudžiamais (gyvybės atėmimas, kankinimas, prievartavimas, vergovė). Tokiu atveju teisės formuluojamos nebe kaip abstraktūs reikalavimai, o kaip tiesioginės negatyvios pareigos, iš kurių kyla absoliučios teisės[77].

Taigi abstraktumo ir dėl to priklausomybės nuo politinio konteksto išvengiantis žmogaus teisių formulavimo būdas yra ne pozityvi deklaracija „teisė į x“, bet negatyvus įpareigojimas „niekas neturi daryti y“, kuris aiškiai identifikuoja ir pareigos subjektą, ir draudžiamą veiksmą. Tokios teisės įgyja absoliutų statusą todėl, kad yra grindžiamos moraline norma, draudžiančia intencionalų pagrindinių gėrybių naikinimą. Jos yra paradigmiškai ikipolitinės, nes jų turinys ir adresatai yra savaime aiškūs, nepriklausomi nuo teisinės specifikacijos. O dauguma kitų tradiciškai formuluojamų teisių, kaip „teisė į gyvybę“ ar „teisė į sveikatą“, dažnai nepasiekia šio determinuotumo ir todėl, skirtingai nei negatyvios absoliučios teisės, nėra pakankamai atsparios politiniam kontekstui ir teisinėms reinterpretacijoms, todėl jų statusas yra silpnesnis.

3.6. Kas laikytina žmogaus teisių subjektu? „Physis“, „nomos“ ir demokratinės galios riba

Šiame skyriuje plėtojama skirtis tarp fundamentaliųjų žmogaus teisių ir tų teisių, kurios atsiranda kaip politinio susitarimo rezultatas. Analizės ašis – prigimtinės teisės teorijos ištakose esantis konfliktas tarp *physis* (gamtos) ir *nomos* (įstatymo, papročio), atspindintis įtampą tarp demokratijos kaip daugumos valios ir prigimties kaip racionalumo mato. Klausimas, ar pakanka „to, kas yra“ (daugumos sprendimais grindžiamos faktinės galios), ar būtinas daugumos nesąlygojamas ir racionalus „to, kas turi būti“ kriterijus, sudaro pagrindinį skirtumo tarp fundamentaliųjų žmogaus teisių ir politiniu susitarimu nustatomų teisių rėmą. Šioje įtampoje glūdi moralinė ir teisinė pareiga apibrėžti, kas laikytina politinės bendruomenės nariu: tai aiškinama svarstant stipresniojo teisės pretenzijas, lygybės sampratą ir teisių subjekto pagrindo problemą, kuri galiausiai veda prie orumo – ontologinio kriterijaus apibrėžiančio žmogaus teisių taikymo sritį.

[76] *Ibid*., 151.

[77] *Ibid*.

J. Finnis pažymi, kad neperpratus giluminės tiesos apie žmogaus orumą ir universalų žmogiškumą teisių subjektas apibrėžiamas vis siauriau, dažniausiai stipriųjų naudai ir silpnųjų sąskaita. Todėl kiekviena bendruomenė turi moralinę ir teisinę pareigą ne tik diskutuoti ar balsuoti, bet filosofiškai ir teisiškai pagrįsti, kas laikytina žmogumi ir bendruomenės nariu. Tai yra esminis konstitucinis sprendimas, kuris turi būti grindžiamas ne vien demokratiniu sutarimu ar teismų praktika, bet ir pačia tiesa apie žmogaus prigimtį. Tad kai kalbama apie tai, kam turi būti pripažintos teisės, demokratinė procedūra nėra pakankama. Aukščiausia pareiga yra teisingai apibrėžti pačias teisių ribas ir jų subjektą, nes nuo to priklauso, ar teisė išlieka teisingumo priemone, ar tampa galios įrankiu[78].

Teisės ir galios konflikto klausimas, t. y. skirtumas tarp *physis* ir *nomos*, glūdi prigimtinės teisės teorijos ištakose. „Gorgijuje" Kaliklis (o ir vėliau Nyčia) šias sąvokas supriešina. Kaliklio teigimu, „pagal gamtą" teisinga, kad stiprieji viešpatautų, o pagal įstatymą ir papročius gindamiesi silpnieji kuria sau naudingas normas (saugiklius). Visgi Sokratas mano, kad tikroji žmogaus *physis* yra racionali prigimtis ir jos gėriai, o ne faktinė, dominuojanti galia. Todėl įstatymai ir papročiai turi būti vertinami pagal tai, ar jie dera su šia prigimtimi. *Physis* ir *nomos* konfliktas sprendžiamas tuo, kad *physis* tampa teisingumo kriterijumi vertinant įstatymus. Šitaip nuo faktinės galios prioritetizavimo pereinama prie prigimtinio įstatymo sampratos, kuri reiškia protingai atpažįstamą gėrio tvarką, nusakančią: a) kokie gėriai yra verti siekimo ir b) kokiais proto principais šie gėriai turi būti įgyvendinami tiek savo, tiek kitų gyvenime.

Taigi teisingumo pagrindas yra racionalumas, ne jėga, o tai reiškia, kad visi žmonės, kaip protingos būtybės, priklauso tai pačiai racionaliai tvarkai ir kiekvieno asmens gebėjimas siekti tiesos, gėrio ir dorybės turi tapačią moralinę vertę. Lygybė šiuo aspektu yra ne empirinė (žmonės nėra vienodi nei fizine, nei socialine prasme), o ontologinė ir moralinė – visi dalyvauja tame pačiame racionaliame prigimties įstatyme. Todėl Platonui/Sokratui prigimtį atitinkantis teisingumas yra pripažinti, kad pagrindiniai žmogiškieji gėriai realizuojami tiek kitų, tiek savame gyvenime. Tai yra racionalios žmonių lygybės pagrindas.

Kokios savybės būtinos visiškai moralinei vertei ir teisių subjekto statusui pripažinti? Vienas populiariausių kriterijų – išvystytas gebėjimas veikti racionaliai ar bent polinkis į racionalius veiksmus, tokius kaip savimonė ir sąmoningi troškimai[79]. Vis dėlto galima klausti: kodėl nesubrendusio žmogaus vidinė orientacija į racionalios prigimties vystymąsi turėtų turėti įtakos tam, kaip turėtume elgtis su šiuo žmogumi dabar?[80] Jei yra žmonių, kurių psichiniai gebėjimai (o tam tikrais atvejais ir potencialas) yra ne aukštesni nei gyvūnų, kokiu pagrindu teigiama moralinė visų žmonių kaip teisės subjektų lygybė? P. Lee aiškina, kad racionalumo kriterijus susideda iš dviejų pagrindinių dalių. Pirma, visiškos moralinės ver-

[78] Finnis, *supra note*, 2: 53.

[79] Patrick Lee, „The Basis for Being a Subject of Rights: the Natural Law Position", iš *Reason, Morality, and Law. The Philosophy of John Finnis*, John Keown, Robert P. George (Oxford University Press, 2013), 236.

[80] Jeff Mcmahan, „Challenges To Human Equality", *The Journal of Ethics* 12 (2008): 88.

tės pagrindas yra buvimas tam tikros rūšies substancija, o ne atsitiktinių savybių turėjimas. Nors atsitiktiniai žmonių savimonės ir intelekto požymiai skiriasi laipsniu, šie skirtumai nėra teisės pagrindas. Jei teisės būtų grindžiamos šiais požymiais, pagrindinės teisės taip pat skirtųsi, o tai prieštarautų lygių teisių idėjai. Antra, konkreti substancijos rūšis, nusipelnanti visiškos moralinės vertės, yra racionalios prigimties substancija. Nepaisant egzistuojančių gabumų ir pasiekimų skirtumų, visi racionalia prigimtimi apdovanoti individai yra lygūs ir turi teisę į tas pačias pagrindines teises. Žmonės, kaip racionalūs gyvūnai, atsiranda visiškai susiformavę. Visos protingos būtybės vienodai orientuojasi į moralinį savo gyvenimo formavimą, nepriklausomai nuo tai skatinančių ar trukdančių veiksnių. Taigi savo racionalia prigimties substancija visi žmonės yra lygūs, t. y. kiekvienas iš jų turi prigimtį, orientuojančią jį formuoti savo gyvenimą. Kiti, šį procesą palengvinantys ar apsunkinantys veiksniai neturi reikšmės pagrindiniam orumui ir pagrindinėms teisėms[81]. Žmogaus teisės grindžiamos ne empiriniu gebėjimų aktualizavimu, bet ontologine žmogaus būties savybe – šaknine racionalumo ir laisvos valios galia, glūdinčia kiekviename žmoguje nepriklausomai nuo jos realizacijos laipsnio. Būtent tokia „racionalios prigimties“ samprata suponuoja esminę visų žmonių ontologinę lygybę, kuri sudaro galutinį prigimtinių teisių ontologinį pagrindą[82]. Tai, kas išdėstyta, leidžia apibrėžti pagrindinius žmogiškojo orumo, kuris yra esminis tiek teisių pagrindimo, tiek jų taikymo apimties aspektais, bruožus.

Ryšys tarp orumo ir teisių nėra tik abstrakcija, tai ir konkretus praktinio proto turinys, reiškiantis, kad kiekvienas žmogus iš prigimties pajėgus dalyvauti 3.1 poskyryje nurodytose pagrindinėse žmogiškose gėrybėse. Būtent šios gėrybės nustato horizontą, kuriame praktinis protas svarsto, ko verta siekti, o laisvas apsisprendimas parenka konkrečius veiksmus ir gyvenimo kryptį. Orumas reiškia, kad kiekvienas žmogus yra subjektas, kuriam šios gėrybės yra „adresuotos“ kaip tikslai, o ne kaip priemonės. Iš čia kyla pagrindinė įžvalga dėl teisių. Žmogaus teisės nėra atsietas „statusas“, o normatyvus būdas ginti ir struktūruoti erdvę, kurioje konkretus žmogus gali šių gėrybių siekti ir jose dalyvauti. Sąmoningas trukdymas žmogui dalyvauti pagrindinėse gėrybėse (valinga žala ar sisteminis abejingumas) ne šiaip pažeidžia jo jausmus, bet iš principo atmeta pagrindines gėrybes tiek, kiek jos įkūnytos jo gyvenime. Atsisakymas pripažinti kitame tokį patį galutinį gyvenimo vertingumą kaip savyje yra orumo pažeidimas. Todėl „tokie orumo pažeidimai yra kartu ir žmogaus teisių pažeidimai – to, kas žmogui priklauso vien todėl, kad jis yra žmogus“[83].

Taigi teisių infliacijos išvengiama suprantant, kad „teisė“ yra ne kiekvienas pageidavimas, o tik tai, kas saugo ar struktūruoja žmogaus dalyvavimą bazinėse gėrybėse. Taip žmogaus orumas, praktinis protas ir pagrindinės gėrybės sudaro vieną sistemą: orumas yra ontologinė prielaida, pagrindinės gėrybės – turiningas standartas, o teisės – juridinė forma, kuria ši prielaida ir šis standartas ginami ir socialiai artikuliuojami.

---

[81] Lee, *supra note*, 79: 247.

[82] John Finnis, *Aquinas*, 136.

[83] Tollefsen, *supra not*e, 19: 154.

Šiame kontekste demokratinė valdžia nėra galutinė normų instancija, o tik būdas kartu spręsti, kaip šias gėrybes konkretinti ir derinti bendrame gyvenime. Kitaip tariant, demokratija neturi teisės „perbalsuoti" orumo ir bazinių gėrybių: dauguma gali spręsti tik dėl to, kaip organizuoti priemones ir institucijas, bet negali teisėtai nuspręsti, kad kai kurių žmonių gyvybė, laisvė arba sąžinė yra verta mažiau. Demokratija remiasi prielaida, kad visi piliečiai yra lygūs kaip praktinio proto subjektai – ir būtent dėl to kiekvieno orumas ir teisės riboja daugumos galią. Šita struktūra yra kriterijus, pagal kurią teisiškai ir politiškai pagarbios demokratijos forma atskiriama nuo gryno „mažoritarizmo" ar „procedūralizmo".

3.7. Teisių detalizavimas kaip jungtis tarp prigimtinio teisingumo ir teisinės formos

Tam, kad teisės netaptų semantiškai tuščiomis fikcijomis, jos negali būti atsiejamos nuo prigimtinio teisingumo mato, suteikiančio joms ontologinį ir moralinį pagrindą. Teisių detalizavimo samprata, kurią suformulavo J. Finnis, yra ryšio tarp teisinės formos ir prigimtinio teisingumo mato įtvirtinimo mechanizmas. Tam, kad teisė būtų reali, ji turi būti tiksliai apibrėžta. Todėl teisių detalizavimas yra būdas pereiti nuo abstrakčių dvinarės struktūros teiginių („turi teisę į...") prie trinarės struktūros santykių, apibrėžiančių teisės turėtoją, pareigos subjektą ir veiksmą ar jo nebuvimą, kuris yra teisės turinio objektas[84]. Pirma, svarbu aiškiai įvardyti pareigos subjektą: kas konkrečiai privalo gerbti ar įgyvendinti A teisę (valstybė, privatūs asmenys, konkretus organas ir pan.). Antra, reikia nusakyti patį pareigos turinį – kokie konkretūs veiksmai privalomi ar draudžiami, kada, kokiomis aplinkybėmis ir sąlygomis ta pareiga taikoma (pvz., kada valstybė privalo saugoti gyvybę, o kada gali leisti vartoti jėgą). Trečia, reikia apibrėžti, kas tiksliai yra teisės subjekto A ratas: visi žmonės, piliečiai, tam tikra grupė ir pan. Ketvirta, reikia nurodyti, kada A šią pretenzijos teisę praranda ir ar (ir kaip) jis gali atsisakyti ją atitinkančių pareigų (pvz., atsisakyti gydymo, atsisakyti privataus kaltinimo ir t. t.). Penkta, reikia nustatyti, kokias teises, galias ir laisves A turi, jei pareiga neįvykdoma: kokios yra teisių gynimo priemonės, atsakomybė ir pan. Ir, svarbiausia, reikia apibrėžti pačias A laisves ir jų ribas – t. y. A pareigas kitiems, ypač neperžengiant kitų asmenų laisvių ir kitų teisių ribų. Kai tik pradedame konkretinti A pareigas, automatiškai turime konkretinti ir B teises (į kurias A neturi kištis), o tada iš naujo kartoti visą a–f specifikavimo grandinę B atžvilgiu ir taip toliau – B pareigos C atžvilgiu ir t. t. Kitaip tariant, vienas abstraktus dvinarės struktūros teiginys („teisė į X") yra paverčiamas visa tarpusavyje susijusių teisių ir pareigų sistema, kurią reikia nuosekliai ir racionaliai išskleisti, jei norime, kad „turiu teisę į X" būtų ne semantiškai tuščia fikcija, o normatyviai įpareigojantis teiginys.

Visi sutaria, kad yra teisė „į gyvybę", bet nesutaria, kaip tiksliai ji turi būti sukonkretinta į normas ir procedūras. Šis nesutarimas atsiranda dėl to, kad detalizuojant teisę reikia

[84] Finnis, *supra note*, 22: 288.

atsakyti į daug minėtų su trinare teisės struktūra susijusių klausimų. Vieno „mechaninio" atsakymo į juos nėra: dažnai egzistuoja kelios protingos alternatyvos, o pasirinkimas paliekamas autoritetingam procesui – įstatymų leidėjui, teismams, konstituciniam dialogui ir pan. Taip pat skirtingos alternatyvos gali konkuruoti ar keistis (viena valstybė supranta „teisingą teismą" kaip prisiekusiųjų teismą, kita – kaip profesionalių teisėjų kolegiją), bet jos vis tiek yra suvedamos į vieną temą: teisė į teisingą teismą. Būtent šis abstraktus dvitermis „teisė į X" sujungia ir apima visas tas besikeičiančias trinares specifikacijas.

Taigi teisių detalizavimo samprata parodo racionalią dialektiką: argumentuotas teisių detalizavimas dekonstruoja, kad „mano teisės" neišvengiamai suponuoja „tavo ir trečiųjų pareigas" ir teisės negali būti adekvačiai suprastos neįrašius jų į platesnį bendrojo gėrio ir kitų teisių tarpusavio ryšių tinklą. Atlikus trinarį detalizavimą, teisė gali būti sutraukta atgal į savo dvinarę struktūrą (teisė į gyvybę; teisė į teisingą teismą) kaip į teminį vienetą, jungiantį skirtingas specifikacijas. Visgi tai tik forma (pavadinimas), po kuria visada privalo gulėti trinarės teisinės struktūros. Problema kyla tuomet, kai dvinarės struktūros teiginys „teisė į X" tarnauja kaip galutinis, savaime pakankamas ir nedalomas moralinis vienetas, kuris jau nekelia klausimo, kas, kam, ką ir kokiomis sąlygomis privalo.

Žinoma, realiame gyvenime žmonių teisės persidengia ir konfliktuoja. Teisė į laisvę, į žodžio laisvę, į nuosavybę, į saugumą – visos jos reiškia, kad kažkiek bus trukdoma kitų laisvei ar interesams. Todėl būtina nuspręsti, kiek tokio trukdymo yra leidžiama ir kokiomis sąlygomis. Tai yra detalizavimo ir ribų brėžimo darbas. Kuo nuosekliau teisė yra konkretinama, tuo aiškiau matyti, kad kiekvienos teisės ribos kyla ne iš išorinio apkarpymo, bet iš pačios teisės loginės struktūros: mano laisvių apibrėžimas neišvengiamai reiškia ir tavo pretenzijų bei jų apsaugos kontūrus. Taip J. Finnis siūlo kelią tarp teisių skepticizmo („viskas tėra politinis žaidimas") ir naivaus teisių absoliutinimo („mano teisė yra absoliuti"): normatyvinė teisių galia kyla ne iš pačios deklaracijos „turiu teisę", bet iš racionalaus specifikavimo proceso, kuriame nuosekliai įvardijami visi dalyviai ir jų koreliatyvios pareigos. Visgi čia neįmanoma rasti jokio teisiškai „gryno" algoritmo, kuris racionaliai išspręstų teisių ribų klausimą. Vienintelis realus kelias – turėti aiškią žmogaus klestėjimo sampratą ir tą klestėjimą skatinantį bendruomeninio gyvenimo modelį. Tai reiškia, kad „teisės pažinimas yra ne tik teisės normų turinio žinojimas, bet to turinio ontologinių problemų suvokimas"[85], todėl kiekvienas teisės detalizavimas suponuoja tam tikrą žmogaus ir gėrio sampratą ir teisių architektūra visada priklauso nuo tam tikro moralinio horizonto. Be nuorodos į žmogaus gėrio sampratą teisių kolizijų sprendimas neįmanomas[86]. Čia svarbu žiūrėti ne tik į „idealius tipus" izoliuotai, bet ir į tai, kokią sąveikos kokybę tarp jų sukuria konkrečios teisių ribos: ar jos skatina draugystę, pasitikėjimą, bendradarbiavimą, ar priešingai – konfliktą, manipuliaciją ir baimę. J. Finnis požiūriu, negalima projektuoti kokio nors idealaus iš anksto nustatyto socialinės tvarkos modelio ir teisių pritaikyti kaip inžinerinio instrumento tam

[85] Mesonis, *supra no*te, 64: 15.

[86] Finnis, *supra note*, 22: 289.

modeliui siekti. Žmogiškasis gėris neatskiriamas nuo nenuspėjamų iniciatyvų, pasirinkimų ir sąveikos procesų; jie patys yra gėrio dalis, todėl ateitis ir jos vertinimas neišskaičiuojami iki galo. Teisių detalizavimo procese būtina išlaikyti pagarbą šiam nenuspėjamumui.

Teisių detalizavimas žymi gilesnę prigimtinės teisės teorijos intuiciją: tikrovė veikia kaip tarpusavio priklausomybių tinklas, o ne atskirų, tarpusavyje nesusietų subjektų suma. Todėl teisės negali būti galutinai apibrėžtos vien deklaracija ar pozityvia norma – jų turinys visada galiausiai bus matuojamas pagal tai, ar visa detalizuota sistema atitinka protingą pagrindinių gėrių tvarką.

Taigi žmogaus teisių retorika gali būti naudojama dvejopai. Viena vertus, ja galima piktnaudžiauti – kai konkrečiai teisei suteikiamas tariamai absoliutus, galutinis statusas, nedetalizuojant ir nederinant su kitomis teisėmis ir bendruoju gėriu. Kita vertus, teisių kalba, suprasta logiškai ir praktinio racionalumo struktūros kontekste, yra vertinga prigimtinių žmogaus galimybių plėtotė[87]. Teisių kalba vertinga todėl, kad 1) akcentuojama asmenų lygybė: kiekvienas žmogus yra savarankiškas klestėjimo subjektas, kurio gėrio turi būti vienodai paisoma, kaip ir bet kurio kito, todėl teisių diskursas nuolat kreipia mąstymą į teisingumo reikalavimus; 2) ji riboja konsekvencialistinį požiūrį, nes atmeta prielaidą, kad viskas gali būti vertinama pasekmių „balansų“ forma, ir reikalauja tam tikras teises traktuoti kaip privalomus reikalavimus, o ne vien instrumentines priemones[88]; 3) moderni teisių kalba praturtina bendrojo gėrio žodyną neleisdama jam likti abstrakcija ar tuščiu terminu, nes skatina artikuliuoti konkrečias žmogaus klestėjimo dimensijas ir bendruomeninio gyvenimo elementus, kurie sudaro teisingą tvarką[89].

IŠVADOS

Prigimtinė teisė yra praktinio proto vidinė struktūra, atpažįstanti, kad pagrindinės gėrio formos (žmogiškosios galimybės) yra ne empiriniai faktai ar subjektyvūs norai, bet visų žmonių klestėjimo formos (kryptys), sudarančios moralinės ir teisinės tvarkos pagrindą. Todėl politinė bendruomenė suprantama ne kaip atskirų interesų sankaupa, o kaip tvarka, orientuota į bendrąjį gėrį – žmogaus klestėjimo sąlygas pagal pagrindinių gėrių struktūrą, kurias praktinis protas demokratinių procedūrų keliu iliustruoja moralinėmis ir teisinėmis normomis. Šiuo požiūriu žmogaus teisių autoritetas ir stabilumas priklauso nuo to, ar jos suprantamos kaip praktinio proto struktūroje įsišakniję moraliniai absoliutai, kylantys iš pagrindinių žmogiškųjų gėrių neliečiamumo ir ontologinio žmogaus orumo, o ne kaip kintančių interesų ir demokratinės daugumos valios dariniai.

Teisių detalizavimu nuosekliai apibrėžiamas teisių subjektas, koreliuojančios pareigos,

[87] Plg. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimą, *supra note*, 5.

[88] Tikroji konsekvencializmo kritika reikalauja atskiros argumentacijos, ją J. Finnis pateikia daugelyje vietų. Pvz., žr. Finnis, *supra note*, 22: 158–166.

[89] *Ibid*., 290-291.

veiksmai ir jų ribos žmogaus klestėjimo ir bendrojo gėrio perspektyvoje. Šis procesas apima tiek formuluočių ir procedūrų lygį, tiek esminį klausimą, koks gėris ir kokia moralinė pareiga pagrindžia nagrinėjamas normas. Kuo aiškiau šis detalizavimo procesas grindžiamas pagrindinių gėrių puoselėjimo tikslu, tuo labiau teisių kalba išlieka normatyviai įpareigojanti; kuo labiau ji atitrūksta nuo šio pagrindo ir paliekama vien politiniam kompromisui, tuo didesnė rizika žmogaus teisėms tapti semantiškai tuščioms ir politiškai pažeidžiamoms.

Vis dėlto pažymėtina, kad prigimtinės teisės teorija nustato ribas ir kryptį, bet nepateikia automatiškai paruoštų konkrečių politinių ir socialinių problemų sprendimų. Elgtis taip, tarsi prigimtinis įstatymas duotų gatavas formules, leidžiančias išvengti konfliktų ir apeiti techninį sudėtingumą, yra klaida: teisingumo siekiama susipynusių interesų ir rizikų kontekste, kuris yra demokratijos tikrovė. Sokrato nurodytos sąlygos – pagarba ir rūpestis tiesos pažinimu ir geranoriškumas kitų žmonių atžvilgiu – yra epistemines ir moralinės prielaidos mažinti atotrūkį tarp natūralios tvarkos principų ir demokratiniais procesais kuriamos pozityviosios žmogaus teisių tvarkos.

HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY: THE PERSPECTIVE OF NATURAL LAW THEORY

MINDAUGAS VERBICKAS

SUMMARY. *The article argues that human rights and democracy are derivative elements of the natural order and therefore their legitimacy cannot be grounded solely in schemes of interest-balancing or in the will of the majority. It is shown that the normative framework of modern political order must be derived from basic forms of human good that are rationally identifiable and intrinsically valuable both for everyone and for each individual. Since the realization of these goods requires cooperation with others, they point toward the need for law. It is emphasized that law cannot be reduced to a mechanism for protecting individual interests, but must be understood as participation in the protection and promotion of the common good, that is, of the public conditions and institutional decisions that enable members of the political community to participate peacefully and justly in the basic forms of good. The article then sets out the natural law account of justice as the requirement to order one's actions in view of the basic forms of human good in one's own life and in the lives of others; this requirement includes absolute negative duties never directly to choose acts aimed at the destruction of basic goods, as well as an argued specification of rights that clearly defines particular rights-claims and the correlative duties they entail. In this way the article proposes, from a natural law perspective, a reconstructed normative structure of human rights and democracy that makes it possible to distinguish them from purely political claims and at the same time to protect them from being reduced to relativistic instruments of political interest-balancing.*

KEYWORDS: human rights, democracy, natural law, natural rights, theory of natural law, J. Finnis.

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Peer-Reviewed Academic Articles Collection

MRU

Vilnius, 2026

Redakcinė kolegija / Editorial board:

Prof. dr. **EGLĖ BILEVIČIŪTĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Doc. dr. **JOLITA MILIUVIENĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Dr. **KRISTINA KENSTAVIČIENĖ** (vykdančioji redaktorė / Executive editor)

Straipsnių recenzentai / Peer reviewers:

Prof. dr. **Eglė Bilevičiūtė,** doc. dr. **Tomas Girdenis,** prof. dr. **Egidijus Jarašiūnas,**
doc. dr. **Agnė Juškevičiūtė – Vilienė,** dr. **Kristina Kenstavičienė,**
doc. dr. **Jan Kudrna,** prof. dr. **Snieguolė Matulienė,** doc. dr. **Jolita Miliuvienė,**
dr. **Salomėja Fernandez- Montojo,** prof. dr. **Sanita Osipova,** prof. dr. **Rūta Petkuvienė,**
prof. dr. **Jānis Pleps,** praktikos prof. dr. **Rasa Ragulskytė – Markovienė,**
doc. dr. **Ernestas Spruogis, Sergej Stoma,** doc. dr. **Loreta Šaltinytė,**
prof. dr. **Algimantas Urmonas,** doc. dr. **Juozas Valčiukas,**
dr. **Mindaugas Verbickas,** dr. **Dalia Višinskienė,** dr. **Leda Žilinskienė.**

Aprobuota/Approved by:

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos tarybos 2026 m. gegužės 20 d. nutarimu,
Nr. 1T- 18.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*
Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

ISBN 978-609-488-136-7 (spausdintas)
ISBN 978-609-488-135-0 (internete) DOI: 10.13165/9786094881350

© Autoriai, 2026
© Mykolo Romerio universitetas, 2026

TURINYS

Lyra Jakulevičienė, Jolita Miliuvienė
Įvadas: žmogaus teisės XXI amžiuje 11

I. KONSTITUCIJA KINTANČIOJE TIKROVĖJE: AIŠKINIMAS IR TRANSFORMACIJA

Egidijus Jarašiūnas
Vis sugrįžtantis Konstitucijos aiškinimo specifiškumo klausimas 30

Egidijus Kūris
Apie pažodinį ir ne vien pažodinį Konstitucijos aiškinimą 66

Marek Zubik
Ką chaoso teorija gali pasiūlyti Konstitucijos kūrėjams? (anglų kalba) **99**

Mirosław Granat
Demokratinis teisinės valstybės principas ir teisinės valstybės krizė (Lenkijos atvejis) (anglų kalba) **108**

Irmantas Jarukaitis
Pusiausvyros tarp vienovės ir įvairovės paieškos Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje: Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis ir 4 straipsnio 2 dalis (anglų kalba) **119**

Ernestas Spruogis
Keletas minčių apie tarptautinį konstitucionalizmą: ar tikrai tik nacionalinio konstitucionalizmo šešėlis? 142

Jolita Miliuvienė
Gynybinis konstitucionalizmas: strateginis konstitucinio dialogo naudojimas demokratijos atsparumui stiprinti 159

Alexandru Tănase
Nacionalinė konstitucinė tapatybė Europos Sąjungoje: tarp globalizacijos ir konstitucinio pliuralizmo (anglų kalba) **185**

Sanita Osipova
Laisvė mokslinėje doktrinoje ir teisinėse diskusijose Latvijos Respublikoje (anglų kalba) **203**

Mindaugas Verbickas
Žmogaus teisės ir demokratija: prigimtinės teisės teorijos perspektyva 218

Madis Ernits
Hibridinis konstitucinis teismas: naujasis standartas ar konstrukcijos trūkumas? (anglų kalba) **246**

Andrzej Jackiewicz
Nuo pergamento iki pikselių: kintantis Konstitucijos vaidmuo prisitaikant prie technologinės pažangos (anglų kalba) **261**

Jan Kudrna
Demokratijos ir laisvės supratimo tendencijos Čekijos Respublikoje pastaraisiais metais: ar jau laikas "antrajai respublikai"? (anglų kalba) **283**

Edita Žiobienė
Konstitucinio solidarumo principo reikšmė užtikrinant žmogaus teisių apsaugą **296**

Ieva Deviatnikovaitė
M. Römerio „Reprezentacija ir Mandatas": šimtas metų Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės doktrinai **316**

II. KONSTITUCINĖS ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

Asta Benetytė, Dovydas Sajenko, Juozas Valčiukas
Permąstant teisės į minties laisvę sampratą šiuolaikinėje realybėje **342**

Jānis Pleps
Susirinkimų laisvė: Baltijos šalių konstitucinės teisės vystymosi pamokos (anglų kalba) **373**

Oleksandr Petryshyn
Konstitucinės justicijos bylos pagal Ukrainos ombudsmeno kreipimusis (anglų kalba) **398**

Malkhaz Nakashidze
"Rusiškas įstatymas" apie užsienio įtakos skaidrumą, žmogaus teisės ir Gruzijos iššūkiai siekiant ES integracijos (anglų kalba) **410**

Algirdas Taminskas, Gabrielė Taminskaitė-Kočiūnė
Asmens teisė į vardą: teoriniai ir praktiniai dvigubų pavardžių suteikimo aspektai **431**

Dovilė Pūraitė-Andrikienė
Moterų teisių konstitucinė dimensija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos indėlis į lyčių lygybės doktriną **451**

Gintaras Švedas
Išimtinis bausmės švelninimas Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje **469**

Jolanta Zajančkauskienė
Ginamieji su negalia: konvencinės, Europos Sąjungos teisės nuostatos ir mokslinės diskusijos **488**

Anna Rytel-Warzocha
Laikinasis teisės prašyti prieglobsčio ir apsaugos sustabdymas prie Baltarusijos – Lenkijos sienos: valstybės institucijų konstitucinių ribų analizė (anglų kalba) **504**

Algimantas Urmonas
Viešasis interesas kaip konstitucinės pareigos matas administracinėje teisėje **520**

Eglė Bilevičiūtė, Aliona Gaidarovič, Salvija Mulevičienė
Konstitucinės saviraiškos ir informacijos laisvės derinimas su teise į asmens duomenų apsaugą žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų atstovų teisės gauti informaciją kontekste **535**

Rūta Petkuvienė
Informacinis privatumas Lietuvos teismų sistemos veikloje kaip vienas iš konstitucinės teisės į privataus gyvenimo apsaugą aspektų **549**

André Dias Pereira, Rui Cascão
Medicininės atsakomybės sistema ir teisė į sveikatos apsaugą Portugalijoje (anglų kalba) **567**

Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
Teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimas klimato kaitos kontekste **580**

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė
Konstitucinė teisė klimato kaitos akivaizdoje: konstituciniai teismai, valstybės atsakomybė ir žmogaus teisės **605**

Kristina Kenstavičienė
Naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas Lietuvoje ir nekarinė (civilinė) tarnyba Suomijoje **619**

Marta Murska
Individualus konstitucinis skundas Vokietijoje ir Ukrainoje kaip žmogaus teisių apsaugos instrumentas (anglų kalba). **645**

Saulius Katuoka
Povandeniniai kabeliai ir vamzdynai ir jų reglamentavimas pagal tarptautinę teisę **662**

APIE AUTORIUS **678**